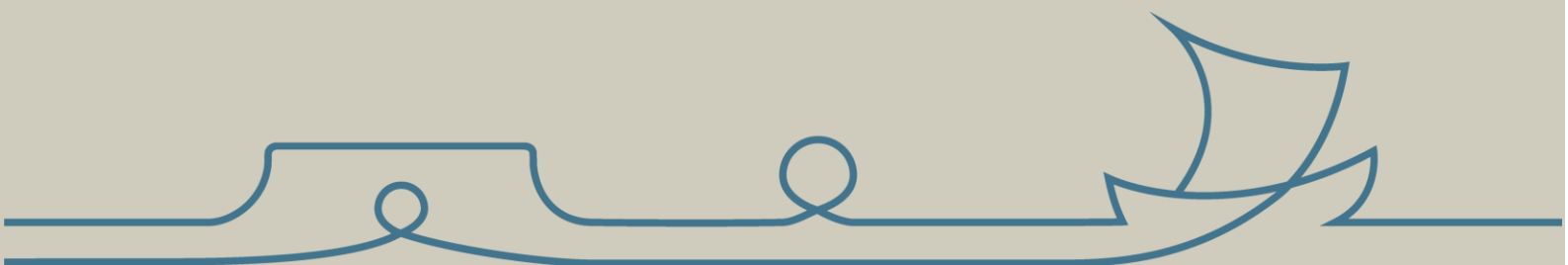

Kulturminneplan 2019- 2030

Innhold

1. Forord	4
2. Mål og rammer for planarbeidet	5
2.1 Innledning	5
2.2 Formål med lokal kulturminneplan	6
<i>Planens oppbygning:</i>	6
2.3 Informasjon og medvirkning	6
3. Kulturminner og kulturhistorien i Averøy	7
3.1 Averøy i ulike tidsepoker	7
3.1.1 Eldre steinalder (9500 – 3900 f. Kr)	7
3.1.2 Yngre steinalder (4000 – 1700 år f. Kr)	7
3.1.3 Bronsealder (1700 – 500 år f. Kr)	8
3.1.4 Jernalder (500 år f. Kr – 1000 år e. Kr)	9
3.1.5 Middelalderen (1000 – 1537 e. Kr)	9
3.1.6 Nyere tid (1537 – 1970)	11
3.2. Tematisering av kulturhistorien	13
3.2.1 Bosteder	13
3.2.2 Primærnæringer	17
3.2.3 Håndverk og industri	24
3.2.4 Handel og service	29
3.2.5 Samferdsel og kommunikasjon	29
3.2.6 Kirkene	33
3.2.7 Skole og opplæring	35
3.2.8 Frivillige lag og organisasjoner	38
3.2.9 Andre verdenskrig	39
3.2.10 Byfolk på landet	39
3.3 Kulturminner i Averøy	40
3.3.1 Sveggen og Øksenvågen	40
3.3.2 Futsætra, Løkmyra, Sandbukta og Hogsnes	41
3.3.3 Bremsnes og Røsand	41
3.3.4 Bruhagen og Hjelset	41

3.3.5 Sørvika, Bådalen og Øver-Bådalen	42
3.3.6 Flatset, Henda og øyene	42
3.3.7 Rangøy, Folland, Kårvåg	42
3.3.8 Smenes, Bjellvågen, Tøvika, Fagerengbogen	43
3.3.9 Kornstad, Stene, Rånes	43
3.3.10 Aae, Mork, Avset.....	43
3.3.11 Meek, Kvernes, Gulset	44
3.3.12 Veiset, Leite, Engvik og Steinsvika.....	44
3.3 Museum.....	44
4. Handlingsprogram for kulturminnearbeidet i Averøy 2019 - 2023	44
4.1. Hovedmål og resultatmål.....	45
4.1.1 Hovedmål.....	45
4.1.2. Resultatmål	45
4.1.3. Prioriteringer.....	45
4.2. Generelle tiltak	45
4.2.1 Hensynssoner.....	45
4.2.2 Kart over kulturminner og kulturmiljø (koordinatsatt)	45
4.2.3. Opprette dialog/kontakt med grunneiere av private kulturminne/-miljø.....	45
4.2.4. Verdivurdering, kriterium for utvalg - kompetansebygging.....	45
4.3. Tiltak, enkeltobjekt	45
4.3.1. Bremsnes kulturområde	45
4.3.2. Kvernes kulturområde	46
4.3.3. Lokalhistorisk arkiv for Averøy	46
4.3.4. Rettledning til private eiere	46
4.3.5. Mulige enkelttiltak til tiltaksliste i handlingsplan	46
4.3.6. Månedens kulturminne	47
5. Rammer og referanser	47
5.1 Rammer for arbeidet	47
5.2. Eksisterende register for kulturminner og kulturmiljø.....	48
5.3. Kulturminner som ikke er tatt med i denne planen	48
5.4. Sentrale aktører i kulturminnevernet	48
5.5. Virkemidler i kulturminnevernet.....	49
5.6. Vernebegrep i lovverket	51

5.7. Verdifastsettelse av kulturminner og kulturmiljø.....	52
5.8. Kilder med informasjon og opplysninger om fortida	52
5.10. Ord og begrep.....	53

1. Forord

Kulturminnevernet i Norge startet historisk med å ta vare på gjenstander som kunne vises fram som attraksjoner. I Averøy er det også gjennom tidene samlet gjenstander av ulike slag. Mye fins i privat eie, og en del er samlet på Gamle Kvernes Bygdemuseum. Men ikke bare gjenstander er samlet inn, også særegne bygninger ble samlet inn og plasserte på et nytt sted, som alle bygningene fra ulike tidsepoker som i dag står på museet. Etter hvert har det imidlertid blitt satt mer fokus på verdien av å ta vare på bygninger på sitt opprinnelige sted, gjerne samlinger av bygg som viser sammenhenger både fysisk og funksjonelt. Med begrepet kulturmiljø fikk en også fokus på andre elementer som veier, bruer, murer, steingjerder, landskap og lignende.

Fra det kulturpolitiske ståstedet er det viktig å speile mest mulig av historia vår i det som vi tar vare på som kulturminner. Ikke bare det særegne, spesielle og flotte skal tas vare på, men også det hverdagslige. Kulturminnene skal vise alle sider av utviklinga av Averøysamfunnet.

Det er i forbindelse med kulturminnevernet viktig å sikre førstehånds kilder som gir oss dokumentasjon og forståelse av hvordan samfunnet har vokst fram. En god oversikt over hvilke skriftlige kilder som finnes og hvor man kan få tilgang til skriftlig dokumentasjon er avgjørende i det kulturhistoriske arbeidet. Vi må heller ikke glemme at historia og kunnskapen har verdi selv om det fysiske minnet blir borte. Dokumentasjon og kartlegging er derfor viktige oppgaver innen kulturminnevernet.

Vi har benyttet ulike historiske kilder og dokumenter for å skaffe bakgrunnsinformasjon for denne kulturminneplanen. Det er ikke alltid samsvar mellom opplysningene i de ulike kildene, og særlig når det gjelder årstall for ulike historiske hendelser kan det være ulike meninger i ulike kilder. Denne planen er i seg selv ikke et historisk dokument, men den prøver å gi en kortfattet oppsummering av utviklingen på noen områder for de menneskene som har befolket Averøya de siste 11 500 år. Det er derfor kun unntaksvis benyttet kildehenvisninger i den historiske oversikten i planen.

Da vi startet arbeidet med kulturminneplanen, var målet at denne skulle gi oss ei oversikt over de fleste – eller i hvert fall de viktigste – kulturminnene i Averøy. Vi tok utgangspunkt i den regionale kulturminneplanen fra Møre og Romsdal fylkeskommune, der det er listeført kulturminner av nasjonal og regional verdi i Averøy kommune. Denne listen har vi så supplert med opplysninger fra riksantikvarens liste over freda og verneverdige kulturminner. Vi har også fått innspill fra enkeltpersoner om kulturminner som de mener bør tas med i kulturminneplanen.

På bakgrunn av disse registreringene og innspillene har vi utarbeidet en liste over kulturminner i Averøy som vi ønsker å prioritere i kulturminneplanen. Det er ikke en

komplett oversikt over alt som finnes av viktige kulturminner, men vår intensjon er at denne første kulturminneplanen skal omfatte både de store, kjente kulturminnene, og synlige spor av hverdagslivet som er levd i hundreårene før oss. Vi håper at vi også fanger opp nye objekt og noe som kan endre vurderingene av hva som til enhver tid skal ha lokal, regional og nasjonal verdi.

Planen må rulleres med visse mellomrom og det må være rom for både å legge til og kanskje fjerne kulturminner fra listen. Det er gjennom en vedtatt handlingsplan at planen kan gjennomføres. Planen vil også inngå i grunnlagsmaterialet i arbeidet med annen kommunal planlegging.

2. Mål og rammer for planarbeidet

2.1 Innledning

Kulturminner defineres i kulturminneloven som alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til. Dette kan for eksempel være bygninger, hager, gravhauger, helleristninger, båter eller veifar. Disse kan være fra tidligere tider men også fra vår egen tid

Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng. Et byområde, ei setergrend, et fiskevær eller et industriområde med fabrikker og boliger kan utgjøre kulturmiljøer. Kulturminner og kulturmiljøer er ikke-fornybare ressurser. Blir de ødelagt eller fjernet, er de tapt for alltid.

Å ta vare på kulturminner, kulturmiljø og kulturlandskap er en investering for framtida. Kulturminner er viktige for folks livskvalitet og identitet, og bidrar til å skape attraktive lokalsamfunn. Kulturminner kan også være grunnlag for næringsutvikling, turisme og vekst. Det er derfor viktig å ha et bevisst forhold til hvilke kulturminner og kulturmiljø vi ønsker å ta vare på, for vi greier ikke å ta vare på alt.

Kulturminnene kan deles inn i følgende hovedtyper:

- * Automatisk fredet kulturminne, tidligere kalt fornminner: Boplasser, graver, kokegroper, hulveier, bygninger m.m. fra før 1537 (reformasjonen)
- * Minner fra nyere tid, knyttet til fiskeri, frakt og handel, industri, jordbruk, fyr og losvesen, boliger
- * Kulturlandskap, knyttet til landbruk, industri
- * Kulturminner i sjø/vann.
- * Stedsnavn
- * Historiske hendelser

Stortinget har vedtatt et nasjonalt mål om å ta vare på et representativt utvalg kulturminner og å redusere det årlige tapet av kulturminner. I tillegg skal biologisk mangfold, arter og naturtyper i kulturlandskapet tas vare på. I alle plan- og utviklingsprosesser skal man ta hensyn til disse målsetningene.

2.2 Formål med lokal kulturminneplan

Kommunene er viktige som forvaltere av kulturminner og kulturmiljøer. For å være best mulig rustet til forvaltningsoppgavene, er en kulturminneplan et godt verktøy.

En kulturminneplan er kommunen sin oversikt over viktige kulturminner og kulturmiljøer i kommunen og en plan for forvaltning av disse. Kommunene definerer selv hvilke kulturminner som er verneverdige og som skal inngå i deres kulturminneplan.

Gjennom arbeidet med å lage en kulturminneplan får kommunen også satt temaet på den politiske dagsorden og aktualisert kulturarven sin rolle i samfunnsutviklingen. En kulturminneplan gir kommunen kunnskap om lokalhistoria og prioriterer kulturminner man ønske å ta vare på for framtida.

Det er en nasjonal målsetting at tapet av verneverdige kulturminner ikke skal overstige 0,5 % årlig (Nasjonalt miljømål 2.1). For å nå dette målet, må vi ha en god oversikt over verneverdige kulturminner og kulturmiljøer i kommunen. Med grunnlag i denne oversikten kan det prioriteres tiltak som sikrer kulturarven som kilde til kunnskap, opplevelse og verdiskaping.

Kulturminner som er prioritert i planverket vil også ha større mulighet for å få økonomisk støtte til bevaring enn kulturminner som ikke er prioritert.

Planens oppbygning:

Med bakgrunn i målet med planarbeidet skal det utarbeides en kulturminneplan/ temaplan med denne oppbygningen:

- *Bakgrunn*
- *Temadel og historisk oversikt (fortellingen om Averøy)*
- *Plandel med beskrivelse/presentasjon av utvalgte kulturminner og kulturmiljø. – (registrering).*
- *Temakart med verdiinndelinger (lokal, regional eller nasjonal)*
- *Handlingsplan med prioriteringer for videre arbeid med kulturminnene:*
  - *Hvilke kulturminner som bør formelt vernes gjennom plan*
  - *Hvilke kulturminner som bør prioriteres i skjøtsel- og formidlingsarbeid*
  - *Hvilke tema bør vi prioritere for videre registreringer*

2.3 Informasjon og medvirkning

Møre og Romsdal fylkeskommune utarbeidet i 2015 en regional delplan for kulturminner av regional og nasjonal verdi. Der finner vi en liste over kulturminner i Averøy kommune som er vurdert til å ha regional eller nasjonal verdi. Denne listen danner grunnlaget for kommunens arbeid med kulturminneplanen. I tillegg er riksantikvarens registreringer av arkeologiske funn og andre kulturminner gjennomgått for å kunne presentere en plan som viser både tidsdybden og variasjonen i levemåten til de menneskene som har levd sine liv og hatt sitt virke her gjennom de siste 11 500 år.

Befolkningen i Averøy er gjort kjent med kommunens arbeid med å utarbeide en kulturminneplan gjennom invitasjon til et åpent møte, gjennom kommunens hjemmeside og

gjennom media. Kommunens innbyggere er blitt oppfordret til å sende inn forslag til kulturminner som bør registreres i planen, og kommunen har mottatt mange innspill fra innbyggere i løpet av sommeren 2018, både når det gjelder konkrete kulturminner og kulturmiljøer, men også med tanke på temaer og historisk utvikling.

3. Kulturminner og kulturhistorien i Averøy

De første menneskene på jorden kan ha oppstått for 2,8 millioner år siden. De eldste spor etter mennesker i Norge er imidlertid bare ca 11 500 år gamle. I Averøy finner vi noen av de eldste sporene etter mennesker i Norge (Fosnakulturen).

3. 1 Averøy i ulike tidsepoker

Navnet Averøy har uvisst betydning; det kommer muligens av norrønt *af*, 'stor', eller fra ordroten *av*, *ave*, i betydning 'vasspytt, bukt', som eventuelt sikter til grunne sund og fjorder nordvest på øya. (*Store Norske Leksikon*)

En annen teori er at navnet beskriver *Vern mot havet utenfor* - «Haverøy». Innbyggere på sørsiden av Kornstadfjorden bruker fortsatt i dag uttalelsen «Haverææn» om Averøya. I den påfølgende oversikten er forhistorien delt inn etter materialet som ble brukt i *skjærende egger* i vanlige redskaper som kniver og økser. Stein i steinalderen, jern i jernalderen osv. Beskrivelsen av de ulike epokene er hentet fra Universitetet i Oslos nettsted www.norgeshistorie.no og fra regional delplan for kulturminner i Møre og Romsdal.

3.1.1 Eldre steinalder (9500 – 3900 f. Kr)

På jorden er eldre steinalder en epoke på over to millioner år. I Norge regner vi eldre steinalder fra istidens slutt og fram til da det ble vanlig å holde husdyr og å dyrke korn. I tid strekker perioden seg fra 9500 til 3900 f.Kr., omtrent 5600 år. I hovedsak er kun gjenstander av stein og spor etter boplasser bevart fra eldre steinalder. Området rundt Bremsneshola og Bremsneshatten er spesielt rikt på funn fra denne perioden.

Bremsneshola (foto: mtb)

3.1.2 Yngre steinalder (4000 – 1700 år f. Kr)

Yngre steinalder, «neolitikum», er steinaldernes sluttepoke og tiden da jordbruket tas opp. Menneskene levde av fangst frem til ca 2400 f.Kr. da gårdssamfunn først opptrer i Norge. Denne overgangen i levesett fra fangst til jordbruk kom med innvandrere fra Vest-Europa, og førte også til endringer i byggeskikk, sjøfart, teknologi, språk og gravskikker. Helleristninger av landdyr og sjødyr stammer ofte fra yngre steinalder, muligens på steder som var benyttet til rituelle seremonier.

Veide-/jaktmotiv er avbildet i bergkunst/helleristninger fra denne perioden. I Averøy finner vi helleristninger på Søbstad og på Røsand (foto: Averøy kommune)

3.1.3 Bronsealder (1700 – 500 år f. Kr)

Bronsealderen er perioden da redskaper og andre gjenstander var laget av bronse, hovedsakelig i tidsrommet 1700–500 f.Kr. I Norge fantes lite naturlig råstoff å fremstille bronse fra, og dermed ble bronse kostbart her. Bare cirka 800 metallgjenstander fra bronsealderen er funnet i Norge, noe som er veldig lite sammenlignet med våre naboland. Stein forble et viktig råstoff for redskaper i Norge helt frem til omkring 200 f.Kr, da jernteknologien tok over.

Da menneskene ble bofaste for ca 4000 år siden, ble jordbruksdriften utviklet, og vi kan finne spor etter åkre pløyd med enkle treploger (ard) fra bronsealderen. Likedan kan vi finne spor etter langhus fra denne perioden.

Gravskikken har satt tydelige spor i landskapet med store gravrøyser på bergrygger og nes langs kysten.

Håkkårøysa på Rånes er den største gravrøysa vi kjenner til på Nordmøre (foto: mtb)

Kvernes er et område med svært mange gravrøyser, både fra bronsealder og jernalder. Der ligger også en steinring ved kirkestedet som trolig stammer fra bronsealderen. Tingstedet på Bremsnes stammer trolig også fra bronsealderen, og biskop Gerhard Schønning har beskrevet flere store gravhauger i området rundt tingstedet i 1773, men disse er senere blitt fjernet.

3.1.4 Jernalder (500 år f. Kr – 1000 år e. Kr)

De første spor av jernutvinning i Norge er datert til 400–300 f.Kr. Jern kunne utvinnes lokalt overalt i landet, men det var en ressurskrevende prosess, i motsetning til arbeid med stein. Det ble derfor fortsatt brukt redskaper av stein langt inn i jernalder-epoken.

I denne tiden bodde folk ofte i langhus og delte tak med husdyra. Dyrehold, jakt, fiske og sanking var viktigere enn jordbruket i mange områder. Beskjedne graver og jevnstore bosetninger tyder på et samfunn med små forskjeller. Gravfeltet på Prestsetra på Kvernes med 72 registrerte gravrøyser er fra jernalderen. De fleste gjenstander av jern fra denne perioden er borte da dette metallet er lite bestandig når det blir liggende i jorda.

3.1.5 Middelalderen (1000 – 1537 e. Kr)

Fra 1050 ble Norge samlet til ett rike gjennom en kombinasjon av kristning og statsbygging. Kongene var pådrivere for å innføre kristendommen som offisiell religion i Norge, ofte som et ledd i å styrke sin egen maktposisjon. Hundrevis av kirker ble reist, de fleste av konger og stormenn på høvdingseter og storgårder. De første kirkene som ble reist var små og hadde rom for bare noen få mennesker.

Kvernes stavkirke er bygd ca år 1300.
(foto: mtb)

Vikingferdene tok slutt rundt 1050. Befolkningen vokste og flere bønder ble leilendinger og måtte betale avgift til jordeieren for den jorda de dyrket. Det var stor forskjell på folk. Mens kongehus og stormenn hadde omgang med den europeiske kultureliten, var det lite forandring i levemåten ute på bygdene. De aller fleste menneskene i Norge var bønder som dyrket det de trengte selv.

I middelalderen ble det bygd stavkirker på Bremsnes, på Kvernes og på Kornstad. [Det er også nevnt en mulig kirke på Strøm \(Bruhagen\) i et skrift av Kristen Bjerkhol.](#)

Stavkirken på Bremsnes brant i 1770, mens stavkirken på Kornstad ble revet for å bygge ny kirke i 1871. Kvernes stavkirke ble bevart da den nye kirken ble bygget i 1893.

På Bremsneshatten var det vardevakt, og nede ved fjorden skal det ha stått to store naust for leidangsskip. Det skal også ha stått en borg ved Ladegårdsberget på Bremsnes, men den ble tatt ned på 1600-tallet og skipet til Danmark, der byggesteinene senere skal ha inngått i byggingen av et slott.

Senmiddelalder (1350 – 1537)

I 1349 kom svartedauden til Norge, og over halvparten av befolkningen døde av sykdommen. Helt fram til 1660-årene herjet ulike pestepidemier landet, noe som førte til at folketallet holdt seg lavt i denne perioden. Mange av gårdene ble lagt øde, og det tok flere

hundre år før folketallet tok seg opp og alle gårdene ble tatt i bruk på nytt. *Ødegård* ble et vanlig navn på gårder som ble lagt øde under pesten.

Bøndene som overlevde pestepidemiene fikk det på mange måter bedre, da det ble mer jord tilgjengelig for de som ble igjen. Avgiftene de måtte betale til konge, kirke og jordeiere sank også kraftig i denne perioden.

I 1380 fikk Norge felles konge med Danmark, og ble en del av staten Danmark - Norge, en statssammenslutning som varte til 1814.

Pesta kommer (T. Kittelsen 1900)

3.1.6 Nyere tid (1537 – 1970)

Kirkestat (1537 – 1814)

Reformasjonen i 1537 var både et trosskifte og en samfunnsomveltning. I Danmark - Norge, som i de andre lutherske landene, ble kirken en statskirke med kongen som øverste leder. Prestene var kongens utøvende myndighet på landsbygda, men de var også folkets talsmenn overfor kongen.

Under reformasjonen ble store deler av den katolske kirkekunsten i Europa fjernet fra kirkene og ødelagt. Det sies at den katolske altertavlen som stod i stavkirken på Kvernes ble gjemt i en låve for å unngå at den skulle bli ødelagt under reformasjonen. Da faren var over ble den tatt frem igjen, og på slutten av 1600-tallet ble det laget en større utskåret ramme rundt den opprinnelig katolske tavlen.

Som en følge av napoleonskrigene først på 1800-tallet, ble staten Danmark - Norge delt, og dansk kongen måtte overlate Norge til den svenske kongen. Nordmennene gjorde imidlertid opprør mot fredsavtalen, og etablerte en ny egen stat og skrev sin egen grunnlov i 1814.

1814 – 1905: Bygging av stat og nasjon

To store oppgaver stod foran Norge, som fra 1814 kjempet for å bli uavhengig fra Sverige: Å bygge en stat med funksjonell statsforvaltning, og å skape en nasjon med felles verdier og tilhørighet for innbyggerne.

I 1837 ble Formannskapslovene vedtatt, og landet ble oppdelt i administrative områder kalt formannskapsdistrikt. Disse ble senere kalt *herred* og på 1900-tallet ble *kommune* den mest vanlige betegnelsen. Lokale, valgte representanter fikk nå myndighet i lokale saker.

Grensene for formannskapsdistriktene ble lagt slik at de sammenfalt med de eksisterende prestegjeldsgrensene. Kvernes prestegjeld omfattet da deler av Kristiansund, Frei, Eide og Gjemnes kommuner i tillegg til hele Averøya, og det første formannskapsdistriktet dekket det samme området.

Nasjonsbyggingen tok flere former utover på 1800-tallet: Veger, skipsruter, fyr og havner, jernbane og telegraf ble bygget ut. Bankvesenet, skolevesenet og andre nasjonale etater bandt også landet sammen. Samlet la dette grunnlag for industrialisering fra 1840-årene og en særdeles sterk økonomisk vekst.

På Averøya ble stort sett hele vegnettet utbygd i perioden 1832 – 1900, og da først med utgangspunkt i Kvernes, som var senter for kirke og administrasjon. Det ble først bygd vegger fra Kvernes til Bremsnes, og fra Kvernes til Kornstad. Det var daværende prost Holtermann

som var den drivende kraft bak denne vegbyggingen, og de første vegene ble kalt prest-veger.

Bru på gamlevegen – «prest-vegen» - over elva på Meek (foto: mtb)

På 1870-tallet ble det også startet opp arbeid med å få på plass rutegående dampskipsamband mellom bygdene på Averøya og Kristiansund. Det første fyret ble bygd på Stavneset i 1842, og Hestskjæret fyr ble tent i 1879.

I 1867 ble det første postkontoret på Averøya åpnet på Gulset, og i 1895 vedtok herredsstyret å tegne aksjer for å få bygd telefonlinje til Averøy.

De gikk lang tid før strømforsyningen ble utbygd. Averøy Kraftlag holdt konstituerende møte i 1940, og i 1950 kunne de første husstandene slå på lysbryteren. Enkelte husstander på Bruhagen, på Folland og på Mork hadde tidligere fått strøm fra private kraftverk.

Den økonomiske veksten var sterk og levestandarden økte. Nye kommunikasjoner bidro særlig til utvikling og vekst. Byene vokste sterkt, men bygdene stagnerte i folketall på grunn av utvandring og flytting til byene. I perioden 1850 – 1930 utvandret rundt 800 000 nordmenn fra Norge til Amerika, hovedsakelig fra den norske landsbygda. Dette utgjorde en tredjedel av den norske befolkningen.

De første industrietableringene på Averøya fant sted i Bådalen, der Averøen Kobberværk begynte med gruvedrift først på 1800-tallet; dernest ved Gammelfossen rundt 1850, der det ble bygget et større mølleanlegg. I Kristvika ble det bygget fabrikker for produksjon av tran og guano på 1870-tallet, senere ble det også stor produksjon av fiskekasser og sildetønner her. Både ved Gammelfossen og i Kristvika baserte industrietableringene seg på vann og vannkraft, og det ble bygget flere damanlegg i forbindelse med disse.

1905 – 1940: Første verdenskrig og mellomkrigstiden

Norge var nøytral under første verdenskrig, en krig som rammet resten av Europa hardt. De økonomiske nedgangstidene i mellomkrigstiden og krakket som kom i 1930 førte imidlertid til sammenbrudd i fiskerinæringen og industrien også i vårt distrikt. Dette førte til høy arbeidsledighet, gjeldskrise for mange småbønder og nød for fiskeribefolkningen.

1940 – 1945 Andre verdenskrig

Minnesmerket «Stille rom» (foto: Berit Hannasvik)

44 000 nordmenn ble satt i tysk fangenskap, mens om lag 10 000 døde som direkte følge av krigen. Terrorbombing i april dagene i 1940 førte til at mesteparten av den gamle trehusbebyggelsen i Kristiansund og Molde ble utslettet. Befolkningen i Kristiansund måtte flykte, og mange ble midlertidig innkvartert i Averøy og andre nabokommuner. Hurtigruteskipet *Irma* og lastebåten *Henry* ble bombet av allierte styrker utenfor Røeggen i Averøy i 1944, og 65 mennesker omkom. Et nasjonalt monument over hendelsen ble reist i 2002; monumentet ble avduket av

Kong Harald.

1945 – 1970: Velferdsstat og vestvending

Norge utviklet seg til et moderne industri- og forbrukersamfunn med bred velstand i etterkrigsperioden. Den materielle veksten og teknologiske moderniseringen gikk langt raskere enn tidligere generasjoner hadde opplevd. I 1966 startet Esso prøveboringer på norsk sokkel, og i 1969 ble det for første gang funnet olje i Norge, da Ekofisk-feltet ble oppdaget.

Draugen borerigg (foto: Tidens Krav)

1970 – 2018: Oljealder og overflod

Globalisering, ny informasjonsteknologi og en voksende oljeøkonomi har ført til en omfattende endring av det norske samfunnet etter 1970. Under stadig økende velstand har samfunnet gjennomgått en omforming både kulturelt og politisk. Fra 1990-årene har økt innvandring gjort Norge til et mer flerkulturelt samfunn, med innbyggere fra alle verdensdeler.

Etter at det ble bestemt å legge basefunksjonene for driften av Haltenbanken-feltene til Kristiansund, har oljesektoren hatt stor betydning for sysselsetting og bosetting i Averøy.

3.2. Tematisering av kulturhistorien

3.2.1 Bosteder

Hvordan har folk i Averøy bodd?

De første bosetterne slo seg ned ikke langt fra sjøen, og spor etter bosetninger og aktiviteter finner vi mange steder langs den tidligere strandlinjen. Det er også gjort mange funn ved huler og hellere, som i [Bremsneshola](#), i [Valseshula](#) like ved og i Steinsvikhula.

De aller eldste bosettingssporene finner vi nord og vest på Averøya, men der er gjort mange arkeologiske funn fra steinalder til bronsealder og jernalder rundt hele Averøya.

I Valsehula nær Bremsneshatten er det gjort mange funn av bein og redskaper. Her bodde det folk i slutten av steinalderen (foto: mtb)

De første skriftlige kildene om Norge historie som vi kjenner til, ble skrevet på 1100- og 1200-tallet. Av disse er Snorres kongesagaer de best kjente. Vi finner ikke konkrete opplysninger om eiendommer og mennesker på Averøya i disse kildene.

Fra tidlig middelalder ble det ført jordebøker over eiendommer som skattet til kirke og stat. Fra Aslak Bolts jordebok fra 1432 er følgende gårdsnavn på Averøy nevnt: Folland, Bae, Myrset, Dyrset, Flatset, Ekkilsøy, Bremsnes, Rausand, Engvik, Strand, Oppsal, Mork, Tøvik. I 1520-21 er i tillegg følgende gårdsnavn nevnt i jordebøkene: Kornstad, Haga, Slatlem, Stene, Rånes, Helset, Å, Avset, Meek, Rugset, Veiset, Kjørsvik, Steinsvika, Strøm, Henda, Søbstad, Nekstad, Vebenstad, Nedal, Gustad, Hoel, Kårvåg, Utheim. (Kilde: Edvin Strand – Historisk oversikt for Kvernes Gamle Prestegjeld).

Kirken og prestene kjøpte eiendommer, gjerne der eierne ikke klarte å betale ut pålagte skatter, og kirken tok også over eiendommer som straff for lovbrudd. Mange var leilendinger eller husmenn på eiendommer som kirken eller stormenn eide. På 1700-tallet, etter at Kristiansund fikk bystatus, kom utenlandske kjøpmenn flyttende til Kristiansund for å drive handel, og mange av disse kjøpte også opp eiendommer på Averøya.

En kartoppteignelse fra 1770 viser bosetting rundt hele øya, og på de fleste øyene utenfor. Kirkene på Bremsnes, Kvernes, Kornstad, Kristiansund og Grip er inntegnet, og i tillegg det som kan være administrasjonsbygninger på Kvernes, i Steinsvika, på Bremsnes, på

Ekkilsøya og på Langøya.

Kilde: Statens Kartverk

På Bremsnes har vi spor av bosetting fra de eldste tider, gjennom bronsealder og jernalder og frem til nyere tid. De mange funnene tyder på at rike og mektige personer har levd der. På de mektigste stedene fra førkristen tid, og der det tidligere hadde stått gudehov, ble det ofte bygget kirker etter at landet ble kristnet.

Tingstedet på Bremsnes (foto: mtb)

På 1700-tallet bodde fogdene på Nordmøre på Bremsnes gård, og i 1738 ble gården solgt til den skotske kjøpmannsfamilien Gordon. Da gården ble solgt videre til Leslie-familien i 1772, fulgte der med 28 husmannsplasser, fiskeværet Røeggen, eiendommene Klipen, Strømsholmen med Kvalshaug, Skarvøya og Stølen. Da Bremsnes gård ble lagt ut for salg igjen i 1801, fulgte også Ekkilsøya med, og 1/3 av fiskeværet Grip. Det er også nevnt at Mannsholmen og Smørholmen hørte til Bremsnes gård.

Fiskeværene Røeggen og Strømsholmen ble i 1817 ansett å være de største og viktigste fiskeværene i prestegjeldet (*Hans Grøn Bull*). Nicolay Knutzon kjøpte kyststrekningen fra Bremsnes gård i 1850-1860-årene, og bygde opp fiskeværene i Røeggen, Sveggen og Øksenvågen. De båtlagene som benyttet seg av innløsning i fiskeværene, måtte levere fangsten til væreieren til den prisen væreieren bestemte. De måtte også handle inn de nødvendige varene de trengte fra væreieren til fastsatt pris. På den måten kunne de sette seg i dyp gjeld og bli bundet til væreieren. I 1899 kom det imidlertid en lov som forbød «å betinge seg forkjøpsrett til annen manns vare».

Husmannsvesenet i jordbruket ble for en stor del også avviklet på slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet, med at de som bodde på og drev husmannsplassene fikk tilbud om å kjøpe dem til odel og eie. Mange av de som drev husmannsplasser emigrerte også til Amerika i denne perioden.

Bygdemiljø og sentrum

Fram til «Jordskiftelovene» kom i 1827 og 1857 var det vanlig at folk bodde i såkalte klyngetun i Norge. Jordskifteforretninger gjorde at bøndene fikk samlet sine jordteiger og fikk dermed større hele jordstykker å arbeide med. Bosetningen ble mer spredt, slik vi ser bygdene i dag. De siste 50 – 60 årene har vi igjen fått konsentrasjoner av boliger, men nå i regulerte byggefelt.

I 1897 ble det store Kvernes formannskapsområde/herred delt i kommunene Kvernes, Bremsnes, Kornstad og Eide. Deler av Kristiansund og Frei (Dale, Bolga, Valen) ble liggende i Bremsnes kommune, og Vevang tilhørte Kornstad kommune. I 1963/64 ble kommunene Kvernes, Bremsnes og Kornstad slått sammen til en ny kommune som fikk navnet Averøy kommune. Dale ble da lagt til Kristiansund, Bolga og Valen ble lagt til Frei, og Vevang ble overført til Eide kommune.

Før 1964 hadde de tre kommunene på Averøya hver sine administrasjoner, som i mange tilfeller ble betjent «hjemmefra», dvs. de kommunalt ansatte innredet kontorfasiliteter i sitt eget hjem. Kvernes kommune bygde administrasjonsbygg på Rugset i 1935, mens administrasjonen i Kornstad kommune var mer spredt. I Bremsnes kommune var deler av kommuneadministrasjonen lokalisert i ungdomshuset på Bruvoll, «Bruhallen», frem til nytt kommunehus ble bygd på Bruhagen i 1954. Da de tre kommunene ble slått sammen til Averøy kommune i 1963/64, ble det bestemt å legge administrasjonssenteret for den nye kommunen til det relativt store, nybygde kommunehuset på Bruhagen.

I etterkant av kommunesammenslåingen ble det satset på å utvikle Bruhagen til et senter for hele kommunen. Det ble bygd ny ungdomsskole for nordre og indre deler av Averøy på Bruhagen, det ble bygd helsestasjon og kontor for lege og tannlege, og det ble lagt til rette for etablering av butikker og andre servicetilbud i kommunesenteret. I en periode var det også videregående skole på Bruhagen. Sykehjem for hele kommunen ble etter hvert bygd på Bremsnes.

Bruhagen ca 2007 med Varde i bakgrunnen, kommunehuset nedenfor til høyre og det brune helsehuset foran kommunehuset (foto: Averøy kommune)

3.2.2 Primærnæringer

Primærnæringerne - jordbruk og fiske - har vært grunnlaget for bosetningen i alle deler av kommunen. En beskrivelse av innbyggernes levekår i 1817 (*Hans Grøn Bull*) viser imidlertid at både dyrehold og jordbruk på den tiden var lite utviklet.

«;naar da Alles Creature, store og smaae, gaae overalt omkring, kunne de neppe opholde Livet i kolde og tørre Sommere, saa Nyttan af dem bliver saare liden.»

«I gode Aaringer kan den største Deel af Gaarmændene avle saameget Korn, at de med streng Oekonomie og ved Hjælp af Sjøen kunne have Livsophold Aaret om»

Jordbruk - Det store Hamskiftet

På begynnelsen av 1800-tallet drev man et lite mekanisert landbruk i Norge, og det var mye arbeidskraft tilgjengelig på bygdene. Mange av mennene var borte på fiskerier flere måneder av året, og kvinnene utførte det meste av arbeidet på gårdene, både husdyrstell og onnearbeid. Ut over 1800-tallet kom det til omfattende endringer i hele det norske samfunnet – også i jordbruket. Utskifting av jord og nye typer redskaper og maskiner endret gårdsdriften, og handelen mellom land og by økte. Det store hamskiftet representerer det tidsrommet hvor Norge gikk fra å være et førindustrielt samfunn til å bli et industrisamfunn, hvor man gikk fra naturalhusholdning til handelsjordbruk.

Ettersom gårdsdriften ble effektivisert og mekanisert, var det ikke behov for husmenn og ekstra arbeidshjelp i så stor grad lenger. Unge menn og kvinner flyttet inn til byer og handelssteder for å skaffe seg et levebrød, og mekanisk industri gjorde sitt inntog. Behovet for nyere redskaper på gårdene lå til grunn for produksjon av landbruksutstyr. Byene vokste, og det ble større behov for produksjon av andre varer, som bygningsvarer og

husholdningsvarer. Utenlandske investorer begynte også å se utviklingspotensialet i Norge, og investerte i ny industri. Industrialiseringen var i gang, og husmannsordningen ble avviklet. Jordbruket har gjennomgått en rivende utvikling, og da særlig etter andre verdenskrig. I 1969 var det 485 landbrukseiendommer over 5 daa i Averøy, og nesten alle var drevet som selvstendige bruk. I dag har vi nesten like mange landbrukseiendommer som i 1969, men kun et fåtall brukere som har jordbruk som næring. Landbruksdriften er basert på at disse få i stor grad leier jordbruksarealet fra de andre.

Traktorkraft erstattet hesten utover på 1950- og 60-tallet, men i 1969 var der fortsatt 66 gårdsbruk på Averøy som hadde arbeidshest. I 1969 var der 342 bruk som hadde melkeku, med et gjennomsnitt på knapt 5 kyr pr bruk. I 2018 har vi 27 gårdsbruk med melkekyr, med gjennomsnittlig 29 kyr pr bruk. I 1969 var der 18 gårdsbruk som drev med pelsdyr – blårev og mink. Denne produksjonen er helt borte fra Averøy i dag (SSB).

Gårdstun som kulturminner

Enkeltstående våningshus, driftsbygninger og uthus med særpreg kan ha sin verdi enkeltvis, men størst kulturhistorisk verdi har bygninger som sammen danner et helhetlig kulturmiljø. Et gårdsbruk som har intakt alt fra naust og sjøhus til våningshus, driftsbygninger, uthus, høyløer, sommerfjøs og seterhus vil ha stor verdi.

Kvernhus og møller

Kornet ble tradisjonelt treska med sloge; to trestokker som var hengsla sammen med en reim av skinn, sene eller med vier. Utover på 1800-tallet kom mekaniske treskeverk i bruk. Som regel gikk flere gårder sammen om å kjøpe treskeverk, og disse ble i starten drevet med vannkraft fra flombekker. På Bremsnesgården var det lite vannkraft, og der ble det i stedet brukt hestevandring.

Mange gårdsbruk hadde tilgang til mindre bekker og elver der det ble bygd kvernhus, slik at bøndene fikk malt sitt eget korn. Etterhvert ble malinga utført på større bygdemøller, som på Mork, i Steinsvika og på Bae. Etter siste verdenskrig tok korndyrkinga slutt, og kvernhusa gikk ut av bruk. De fleste har nå forfalt.

Mølla på Bae står fortsatt (foto:mtb)

Bygdemølla på Mork ble bygd i 1926, og et kraftverk ble bygd like ved. De to bygningene ble satt opp slik at vannet først produserte strøm i kraftverket før det gikk videre og ble brukt til å drive deler av mølla. Hoveddelene av mølla ble imidlertid drevet ved hjelp av strøm fra kraftverket. Dette anlegget er gjenoppbygd og restaurert av grunneierne de siste åra og brukes nå som et visningsanlegg.

Mølla på Mork er nyrestaurert (foto: mtb)

Seterdrift

I Averøy var flere setre i drift til ut på 1950-tallet. Dette var såkalte dagsetre, der budeiene gikk opp til melkingen om kvelden og ned til gården igjen på formiddagen, for så å jobbe på gården om dagen.

Nedlagte setre og setermiljø er attraktive turmål. I Averøy har vi flere slike seterområder i forbindelse med turstier, som Morkasetra, Nekstadsetra, og Slatlemssetra. Noen av setrene har gjenoppbygde seterhus/hytter på murene etter de gamle seterhusa, mens andre har bare tuftene igjen.

I Fagerengbogen/Fagerfjellet finnes også mange setertufter.

Skogbruk

På 1500-tallet ble skogen en viktig handelsvare i Norge. Nederland var på den tiden den ledende skipsbyggernasjonen i Europa, og perioden fra omkring 1500 til 1800 kalles Hollendertiden langs kysten. Det var behov for tilgang på tømmer av god kvalitet til skipsbyggingen, og det ble hogd og utført store mengder norsk tømmer i denne perioden. I Hans Grøn Bulls beskrivelser fra 1817 heter det at det ikke finnes skog av betydning av noe slag på Averøya. Da er altså det meste av skogen hogd ut. Alt bygningstømmer måtte hentes utenfra, og der var også stor mangel på ved til brensel. Det var derfor vanlig å ta torv til brensel overalt hvor det fantes brukelig torv, og vi ser spor etter torvuttak både ute på øyer og holmer, på myrer i lavlandet og oppe på fjellet.

Torvsjå på Bisgarden (foto: mtb)

Torv til brensel(foto: mtb)

Etter at det ble mindre vanlig å ha husdyr på beite i utmark, har skogen reetablert seg. Strømforsyningen ble utbygd fra midt på 1900-tallet og utover, noe som gjorde at behovet for ved til matlaging og oppvarming også ble redusert. Det ble i tillegg plantet betydelige arealer med gran på 1900-tallet, særlig etter siste verdenskrig, slik at Averøya i dag i stor grad fremstår som skogkledd.

Tidlig på 1600-tallet var det flere flomsager i drift på Averøya, men i 1817 var det registrert kun en flomsag igjen, og den stod på Bae.

På 1900-tallet ble det etablert flere mindre sagbruk i bygdene, disse hadde fått motordrift og var ikke avhengige av flomvann. Sagbruket ved prestegårdsnaustet på Kvernes var mye brukt av bygdefolket, likeledes sagbruka i Sørvika og i Hjertvika.

Rester etter bygdesaga ved prestegårdsnaustet på Kvernes (foto: mtb)

I dag finnes flere mindre gårdssager rundt om i kommunen, men tømmeret omsettes i all hovedsak gjennom store aktører, og mye av tømmeret går til eksport.

Fra skogsdrift på Kvernes ca 2007 (foto: Dag Bjerkestrand)

Fiske og sjøbruk

Fiske har alltid vært en hovednæring i Averøy. Sammen med jordbruket dannet fisket på havet og i fjordene grunnlaget for bosetningen, og var viktig både for overlevelse og for å skaffe seg inntekt.

«Fra [Kyndelmisse](#) til midt i [April](#) indfalder [Skreifiskeriet](#); thi da pleier [denne Sort Torsk](#) (*Gadus morrhua*) komme og være under Land; den fanges ikkun af Præstegjeldets egne Søfolk, deels med [Garn](#) først i Fiskeriet, da Fisken er fedest og ei saa begjærlig bider paa [Madingen](#), deels med [[fiskesnøre](#) | [Snøre](#)]]ænger hen.

Fra [Pindse](#) til [St. Hans-dag](#) fanges [Sei](#) (*Gadus tripterygius*, imberbis, cauda bifurca) med [Sækkenøter](#), 4, 5 til 6 Miile i Havet; et fordeelagtigt Fiskerie, naar det lykkes, da Fisken kan være saa sammenpakket, naar dens [Føde](#), et Slags [Aat](#) (*Gobius uncialis*), i mildt Veir er ved Tarene eller Grundene, at man med et eneste Sæt kan ei alene fylde de dertil brugelige 4 store Baade, men endog flere; dog indtræffer dette ikke ofte, oftere, at Fiskerne ligge flere Dage eller Uger, og faae Lidet eller Intet, hvorved Jordbruget forsømmes af dem, som ere Gaardmænd, paa den bedste Tid af Aaret, da Dagene ere lange.

De, som boe paa [Øerne](#) nærmest ved Have, fare ogsaa høieste Sommer 8, 9 til 10 Mile ude i Havet, hvor de fiske [Langer](#) (*Gaudus molva*) og store [Helleflyndrer](#) eller [Qveiter](#) (*Pleuronectes Hippoglossus*). Disse Fiskerier ere ofte forbundne med yderste Livsfare, naar [Storm](#) pludselig opstiger; sjelder^[3] gaaer ogsaa noget Aar forbi, uden Nogle jo bive Havet til Deel.

[Sild](#) fanges undertiden om [Høsten](#) med [Nøter](#); dog i lang Tid ikke af Betydenhed i dette Præstegjeld, saa de Fiskende derimod have besøgt andre Steder, saasom [Oure](#) og [Agerøe](#) ([Aukra](#)), hvor den er kommen under Land. Ved [Drivgarn](#) fanges Endeel i [maanemørke Nætter](#),

I 1817 beskrives fiskeriene slik av residerende kapellan Hans Grøn Bull:

Det har alltid blitt drevet med fiske, og båter, utstyr og fiskemetoder har utviklet seg over tid. Fiskeværene er nevnt i gamle dokumenter, og etter at fiskeeksporten skjøt fart utover på 1700-tallet, ble værene utbygd slik at flere kunne delta i fiskeriene. De slapp da å bo ombord i båtene, men de måtte til gjengjeld levere fisken til væreieren til hans fastsatte pris.

Rorbua "Gammelhurran" fra Røeggen, satt opp igjen på museet (foto: mtb)

Notlag fra de fleste bygder på Averøya, også fra innersida, tok ut når torsken kom inn til land for å gyte på etterjulsvinteren. Noen reiste til de store fiskeværa og hyrte seg som rorskarer. Andre hadde vegn og niste og hyrte seg som lottemann, dvs. de fikk sin lott eller del av fangsten.

Etter at fiskebåtene fra slutten av 1800-tallet og utover ble utstyrt med motordrift, de ble større og bygget med overbygg, var det ikke lenger nødvendig å bo i værene nær fiskefeltene for å kunne nå ut til feltet og tilbake i løpet av en dag eller to. Med motordrift kunne man også levere fangsten sin til andre oppkjøpere og var ikke lenger avhengig av væreieren for kjøp og salg av varer og fisk. Fiskeværene mistet sin betydning. De mest værutsatte øyene og holmene ble fraflyttet, f.eks fra Fårøya, der husene ble fraktet til lands på flåte.

Hus fra Fårøya fraktes til land på flåte (foto: Engvig)

Tørrfisk

Tørking er den eldste kjente måten å konservere fisk på. Tørking av fisk har foregått i Norge i mer enn tusen år, og allerede på 800-tallet seilte vikingene til England for å bytte tørrfisk mot klær og andre nødvendigheter. Den usaltede torsken ble flekt og hengt på hjell og tørket på etterjulsvinteren. Tørrfisken er da holdbar i mange år. Det blir fortsatt produsert tørrfisk på hjell i Averøy, og tørrfisk er fortsatt en stor eksportartikkel fra kyst-Norge. Vi finner i dag fiskehjeller på Langbakkan, på Hasseløya, på Honningsøya og i Øksenvågen.

Fiskehjeller på Honningsøya. (foto: mtb)

Klippfisk

I Norge har vi ikke naturlige saltforekomster slik som i mange andre land, derfor var salt en handelsvare og en mangelvare i Norge. Det var mulig å utvinne salt fra sjøvann, men dette var en energi- og arbeidskrevende prosess. Først når man kom i gang med saltimport i stor skala utover på 1700-tallet, skjøt klippfiskproduksjonen fart i Norge. Saltimporten gjorde det mulig å salte de store mengdene med fisk som ble tatt opp under vinterfisket, for deretter å tørke den saltede fisken til klippfisk på berga. Klippfisk ble snart en mye større og viktigere eksportartikkel enn tørrfisk, og Kristiansundsområdet var senteret for norsk klippfiskproduksjon i 200 år, frem til andre verdenskrig. Fortsatt produseres det betydelige mengder med klippfisk i Averøy, men nå foregår prosessen i store haller med kunstig tørking. I starten ble det benyttet parafin eller diesel som varmekilde, men nå er det elektrisk strøm som benyttes i tørkinga.

Håholmen

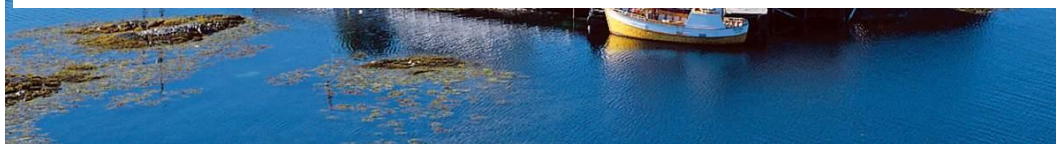
Det verneverdige fiskeværret Håholmen på Hustadvika har vært møtested, havn, hjem og arbeidsplass for fiskere, sjøfolk, kremmere og farmenn i mange hundre år. Håholmen har vært klippfiskvær siden begynnelsen av 1700-tallet. I 1898 kjøpte Bård Bergseth stedet og slo seg ned her. Været var i drift fram til 1960 og familien Bergseth bodde her fast fram til 1978.

I 1989 tok Kari og Ragnar Thorseth, Bergseths barnebarn, over driften og ga det tre hundre år gamle fiskeværret nytt liv. Igjen er den værbitte øya blitt et møtested for mennesker. På været er det 25 originale bygninger, flere av dem fra 1700 tallet. Husklyngen består av bla. hovedbygning, hotellrom, kro og restaurant og drives av hotellkjeden Classic Norway.

Håholmen (Foto: Classic Norway) 1

Naust,

naustmiljø og brygger

Nesten alle navnegårdene hadde egne naust ved sjøen. Mange av disse har fortsatt naustrett ved sjøen, på eiendommen til gårder med strandlinje. Follandsgårdane hadde naustrett på Kummervold, og der står det fortsatt en del gamle naust. Gårdene i Bådalen hadde naustrett på Vebenstad, men de fleste gamle nausta der er borte.

Naustmiljø på Kummervold (foto: mtb)

3.2.3 Håndverk og industri

Averøen Kobberværk med tilhørende gruver i Dyrsetlia på Averøya ble drevet i flere perioder på 1800- og 1900-tallet. Den siste perioden med aktivitet i gruvene var i 1916 – 1917. Det ble åpna flere gruver i Dyrsetlia, der det var betydelige forekomster av kobberkis, og i Stokkdalen og Vassdalen, men disse ga ikke like godt resultat. Malmen ble kjørt på

sleder til Flatset og deretter frakta med skip til Løkken Verk i Meldal. I det svært ulendte terrenget var det et slit å få fram sleder med opptil et tonn malm. I 1830 etablerte selskapet eget smelteverk på Kalvøya, og dette var i drift til omkring 1848. Da det ble nedlagt hadde man ikke tjent inn noe av investeringene. Smelteverksbygningen ble solgt, og er delvis bevart som driftsbygning i Steinsvika.

I [1870-åra](#) ble det gjort et par forsøk på å starte opp gruvedrifta igjen, likeens i årene 1900-1908, men uten noe særlig fortjeneste. Den siste perioden med drift, i 1916 og 1917, endte med at malmen som var tatt ut ble dumpa rett ved gruvene etter at selskapet gikk konkurs, blant annet fordi de på grunn av [verdenskrigen](#) ikke fikk selge malmen.

Det går tursti opp til Dyrsetgruvene og videre til Meekknoken. Gruveåpningene på Dyrset, i Stokkdalen og Vassdalen er åpne og usikret og delvis fylte med vann.

Lyhsmølla

Ved *Gammelfossen* ved utløpet av Storvatnet på Bruhagen ble det på 1850-tallet bygget en demning og et større mølleanlegg. Forretningsmannen Thomas August Lyhs satte i tillegg opp bolighus, låve, fuglehus og et forseggjort parkanlegg med terrasser, veier og gangbruer. Anlegget ble drevet som mølle i en kort periode, men allerede på 1870-tallet ble anlegget lagt ned, og alt treverk fra mølleanlegget ble fjernet og gjenbrukt i nærområdet. Deler av murene står fortsatt ved Gammelfossen.

Fra Gammelfossen. (foto: mtb)

Kristvik Fabrikker

Rundt 1870 etablerte det tyske Polarselskap fra Hamburg en hvalfangerstasjon i Kristvika. De bygde flere hus og fabrikkbygninger der, med tranbrenneri og guanofabrikk, men etableringen ble for kostbar slik at de i 1876 solgte hele området med påstående bygninger til Christian Johnsen fra Kristiansund. Christian Johnsen fortsatte det tidligere selskapets produksjon av fiskeguano, og startet i tillegg opp med produksjon av fiskelim i 1882. I tillegg

etablerte han Norges første tidsmessige sagbruk, kasse- og tønnefabrikk i 1877. Bedriften ble snart en storbedrift av høy rang, og hadde ansatte fra hele Averøya og fra Kristiansund. Johnsen fikk diplom og medaljer både for sitt fiskelim, sin fiskeguano og for sine sildetønner på nasjonale og internasjonale utstillinger. Ved folketellingen i 1910 oppgav nærmere 100 personer i Bruvoll-kretsen at de arbeidet ved guano-, tønne- eller fiskekassefabrikken i Kristvika.

I 1908 ble guanofabrikken revet, og det ble bygget en ny fabrikk for fiskemel. Fiskelim var imidlertid hovedproduktet fra bedriften helt frem til Johnsen-familien solgte bedriften til Alnes Canning i 1954.

Senere ble det også produsert sildemjøl og sildeolje i Kristvika. Vi finner i dag flere demninger og rester av bygninger som spor etter de eldste industrikulturminnene i Bruhagen-området.

Fra Christian Johnsens fabrikk i Kristvika ca 1890 – 1910
Fra Nordmøre museums fotosamlinger.

I 1983 ble fabrikkområdet i Kristvika oppkjøpt av Skretting AS, som har bygd verdens største fiskefôrfabrikk der. I 2017 var det registrert 119 ansatte ved Skretting sitt anlegg i Kristvika.

Skretting-fabrikken 2019 (foto: MTB)

Bremsnes Båtbyggeri

Bremsnes båtbyggeri ble etablert på Bremsnes i 1914. Der ble det bygget fiskebåter frem til ca 1995. Disse båtene var kjent som gode sjøbåter som var solide og holdbare. Bremsnesbåten var også kjent som kystens Mercedes (*Wikipedia*). Spesielt blant

nordlendinger ble bremsneskrysseren populær. Båtene gjenkjennes på verftsmerket i baugen, en engel med en torsk inni. Båtbyggeriet er intakt med alt utstyr fortsatt på plass.

Bremsnes Båtbyggeri (foto: mtb)

Fiskelimfabrikk på Veiset

På Veiset ble det etablert fiskelimfabrikk først på 1900-tallet. De kjøpte inn torskeskinn som det så ble kokt lim på. Etter hvert ble det på samme område også bygd et hvalkokeri der det ble kokt hvalolje som ble brukt til innblanding i margarin. I tillegg ble det bygd en fabrikk for produksjon av fiskemjøl ved samme anlegg, og denne var trolig i drift helt frem til midten på 1960-tallet. Senere har der vært anlegg for både kveiteoppdrett og for klekkeri av smolt, men i dag er anlegget brukt til tradisjonelt lakseoppdrett.

Notheng og trankokeri på Flatset (foto: mtb)

Der har ellers vært trankokerier flere steder på Averøya, blant annet på Nekstad, på Fladset, og på Langbakkan. Bygningene står fortsatt, og deler av inventaret er intakt i noen av kokeriene.

Trankokeri på Langbakkan (foto: mtb)

Fiskeindustri og fiskematproduksjon

Dagens saltfisk- og klippfiskprodusenter viderefører og videreutvikler de mangehundreårige tradisjonene med oppkjøp og bearbeiding av fisk. Etter andre verdenskrig, da øyene fikk strømforsyning, ble det også startet opp med fiskematproduksjon, som fiskekaker og fiskepudding, i flere bedrifter. Mange startet i det små, med produksjon i eget kjøkken, og noen av disse har videreutviklet fiskematproduksjonen til store virksomheter som i dag leverer fiskemat over store deler av landet.

Sigurd Folland AS – produsent av ferskfisk, saltfisk og klippfisk siden 1928 (foto: mtb)

Mekanisk industri

Mange drev kombinasjonsbruk, med småbruk, fiske og gjerne et håndverk som «attåtnæring». Ute i øyene ble det flere steder etablert småindustri i et naust, en kjeller eller i en låve, der det ble produsert utstyr og reparert motorer og annet som hadde forbindelse med fiskeriene. Flere av dagens store mekaniske bedrifter i Averøy ble etablert på denne måten som små familiebedrifter, som er videreutviklet til store, nyskapende virksomheter som produserer og leverer utstyr både innenlands og ute i verden.

Møbelfabriker

Lyshaugen Møbelfabrikk startet opp med produksjon av møbler i lokalene som nå eies av Averøy MC-klubb på Rugset. Bedriften skiftet navn til Rugset Møbler og flyttet til egne store lokaler ved kaia på Rugset. Det ble etter hvert satset mindre på produksjon av egne møbler og mer på salg. Bedriften var på 1990-tallet et av de største møbelvarehusene i regionen.

I tillegg til Lyshaugen/Rugset Møbler var der flere andre møbelprodusenter på innersida i de første tiårene etter krigen, eksempelvis City Møbler på Meek.

Konfeksjon

Strand Konfeksjonsfabrikk ble drevet i Strandhagenstua som nå står på museet. Ellen Strand var driver av systua. 10-12 kvinner var ansatt, og drifta foregikk på slutten av 1940-tallet og hele 50-tallet. Det ble produsert dameundertøy som BH-er, hofteholdere og korsett. De første BH-ene ble laget av fallskjermstilke, fordi Ellens bror var militær og kunne skaffe fallskjermmer. Det ble sagt at til ferme damer kunne hele fallskjermen gå med. Ellers ble det produsert kjoler, armforklær, votter til militæret, og konfirmasjonskapper. Etter at drifta ble nedlagt, reiste Ellen Strand til USA og startet systue i New York.

Lilje Konfeksjon på Rokset produserte også dameundertøy, med Gudrun og Ole J Strand som drivere. Der var det også flere ansatte.

Skomakere:

Skomakere fantes i de fleste bygder, som f.eks. Anders Loe på Veiset, Gaupset på Mork og Aksel Hoel på Mjølkestølen i Bådalen.

Andre bedrifter

Paul Stormo produserte trapper og annet inventar i verkstedet sitt i løa på Kvernes. Sammen med sønnen Maurits produserte han også likkister. Kister ble også produsert av Gunnar Dahlen og Olaf Dahlen på Bremsnes.

Iver Kvernes produserte og reparerte takrenner, trolig som den eneste på øya under og etter siste verdenskrig.

Olaf Bjerkelund produserte gårdsredskaper som potetopptakere, og Einar Gustad hadde møbelverksted i Bådalen.

Einar Mork Snekkerverksted ble etablert i 1952, og spesialiserte seg på produksjon av trapper i en periode fra 1970-tallet og et par tiår fremover. Senere har firmaet gått over til husbygging og driver også med restaurering av eldre hus.

3.2.4 Handel og service

Alt fra 1500-tallet reiste folk til Trondheim eller Bergen med fisk og sild, som de byttet mot andre varer. I 1742 fikk Kristiansund kjøpstadsstatus, og da reiste folk dit med sine varer og byttet eller kjøpte andre nødvendige varer. Noen av de første handelsstedene som ble etablert på Averøya var på Honningsøya, Lauvøya, Kornstad, Folland og Kårvåg, men etterhvert kom det til handelssteder i alle bygder. Gamle Kvernes Bygdemuseum har registrert over 60 lokaliteter på Averøya der det i en eller annen epoke har vært drevet handel med kolonialvarer. I dag er det butikker på Bruhagen, Stene, Kårvåg, Langøya, Røsand og Kirkevågen.

Bjørsholbua på Bruhagen- et inneklemt kulturminne (foto: mtb)

3.2.5 Samferdsel og kommunikasjon

Det har alltid vært ferdsel mellom hus og mellom tun. De første faste veifarene oppsto derfor mest sannsynlig ved etableringen av fast bosetting i yngre steinalder. Et av de eldste veifarene i Averøy som vi kan se spor av i dag, er den gamle [kirkeveien mellom Bådalen og Kvernes](#), en gang- og ridevei med tydelig spor (hulvei) etter bruk av folk og buskap gjennom hundrevis av år. Likkister, torv og mennesker ble fraktet med hest og slede langs veifarene, noe som formet dype spor i terrenget.

Først i 1624 ble det startet opp arbeid med å få bygd kjøreveier i landet, men helt fram til midten av 1800-tallet gikk folk til fots «gardimellom». Var det behov for å frakte varer over lengre avstander ble båten brukt.

Residerende kapellan Hans Grøn Bull skriver i 1817 at:

«Alle 3 Kirker paa Averøen ligge høit og frit, og kunne øines i en lang Frastand; men, skjøndt de ligge paa samme Øe, er Veien dog saa stenet, moradsig og deels klippig, at man ikke uden megen Møie og Besværlighed kan ride imellem dem; man maa derfor reise til Søs. Opgangen fra Søen til Kornstad-Kirke er brat og steil, især paa indre Side, hvor Stedets Præster i Almindelighed komme til Lands, saa den falder tung og besværlig, fornemmelig naar megen Sneer er falden, da man maa gaae.»

I 1820 ble spørsmålet om vegbygging på Averøya første gang tatt opp, men almuen tok så sterkt til motmæle at saken ble lagt bort. I 1824 ble det gjort et nytt forsøk på å ta opp vegsaken, men motstanden var like stor. Peter Holtermann kom som sokneprest til Kvernes i 1827, han ble senere også valgt til ordfører, og det var han som fikk i gang vegbyggingen på Averøya. Det var formannskapet som vedtok vegutbyggingene, men det var amtet – fylket – som krevde inn skatter og mulkter som ble benyttet til å dekke utlegg i forbindelse med vegprosjektene. Vegene ble bygde med pliktarbeid, først og fremst av de som bodde langs de stukne veiene, noe som kan være en av grunnene til den sterke motstanden mot

vegbyggingen. De fleste mente nemlig at det var kun presten som ville få nytte av veiene.

Den første vegen som ble vedtatt bygd, gikk fra Kvernes til Bremsnes. I 1832 startet arbeidet med å stikke vegen. I 1933 ble det bestemt at det også skulle bygges veg fra Kvernes til Kornstad. Denne ble ferdig i 1841. Vegen over Rugsets karet ble bygget i 1841 – 1846. I 1844 ble det bestemt å bygge veg fra Vebenstad til Bruhagen, og gjennom Bådalen til Hoset. I 1857 ble det vedtatt å bygge veg fra Utheim til Hoset, og fra Folland til Kårvåg. Ved utgangen av 1800-tallet var de fleste av vegstrekningene vi har i dag på Averøya bygde.

Den amerikanske borgerkrigen varte fra 1861 til 1865. På samme tid, i 1862, bygde de bro på Å. Denne stabbesteinen står ved siden av brua. Litt på skeiven, men den står der enda, på tross av sine 156 år.
Tekst og foto: Svein Arild Aae.

De første vegene var svingete og smale, gikk fra hus til hus, rundt knauser og opp og ned bratte bakker. Mange strekninger er senere utbedret og delvis lagt om, og mange steder langs hovedveiene våre kan vi derfor se rester av de gamle veifarene med steinbruer og stabbesteiner, som viser de første bygde vegene på Averøya, og byggeteknikkene de brukte.

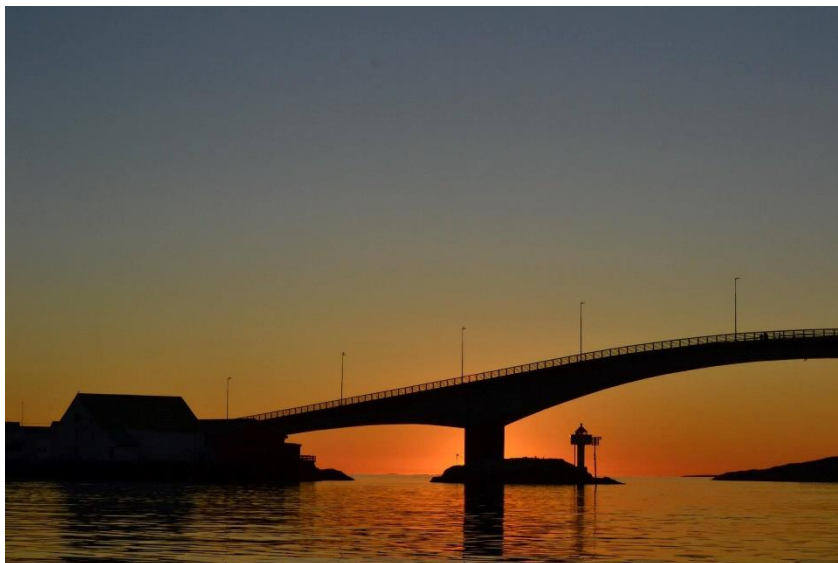
Gammel bru over Utheimelva
(foto: Berit Höhle)

Bruene

De største og mest befolka øyene i kommunen er knyttet sammen med hovedøya via små og store bruer og fyllinger. Etter kommunesammenslåingen i

1963/64, ble det startet en storstilt utbygging av bruer i Averøy. I heftet «Bruhistorie i Averøy 1835 – 2003» gir forfatter Bjørn Johnsen en oversikt over hvordan 31 bebodde øyer og holmer har fått forbindelse til «hovedøya». Mange gamle tre- og jernbruer er opp gjennom tiden blitt erstattet med moloer/fyllinger eller betongbruer.

Kjønnøybrua (foto: Kristen Vorpvik)

Brua over Sveggesundet, bygd i 1972, er statlig listeført som et teknisk/industrielt kulturminne i nasjonal verneplan for vegar, bruer og vegrelaterte kulturminner.

[Atlantehavsveien](#), åpnet i 1989, var et gigantprosjekt jobbet fram av lokale ildsjeler og oppført under tøffe værforhold.

Anleggsarbeiderne opplevde hele 12 orkaner i løpet av den 6 år lange byggeperioden. Den 8 km lange veistrekningen med bruer og fyllinger har vunnet mange priser og er et svært populært turistmål. Strekningen er rik på kulturminner og er et verdifullt område for kystmiljø og kystkultur.

Atlantehavsvegen med sine sju bruer er forskriftsfredet av Riksantikvaren som teknisk/industrielt minne.

Atlantehavsvegen (foto: Kristen Vorpvik)

Fyr

[Stavneset fyr](#) ligger på nordøstenden av Averøya, fire kilometer fra Kristiansund. Fyret ble tent 1. september 1842 og ble automatisert i 1976. I 134 år var Stavneset fyrstasjon hjem og arbeidsplass til fyrvokterne med familie. Hovedhuset nede, annekset og fyrlykta som står i dag ble oppført i 1953. Hovedhuset oppe ved fyret er fra 1894. Området er rikt på kulturminner, både fra nyere og eldre tid.

[Stavnesets venner](#) ble stiftet i 2010 og har avtale med Kystverket om leie av husene og eiendommen. Foreningen har gjort en stor innsats for å tilrettelegge Stavneset som turmål og for at kultur- og kystlandskapet skal være tilgjengelig. Foreningen jobber med formidling av stedets historie samt vedlikehold av bygningene.

Stavneset fyr (foto: Kristen Vorpvik)

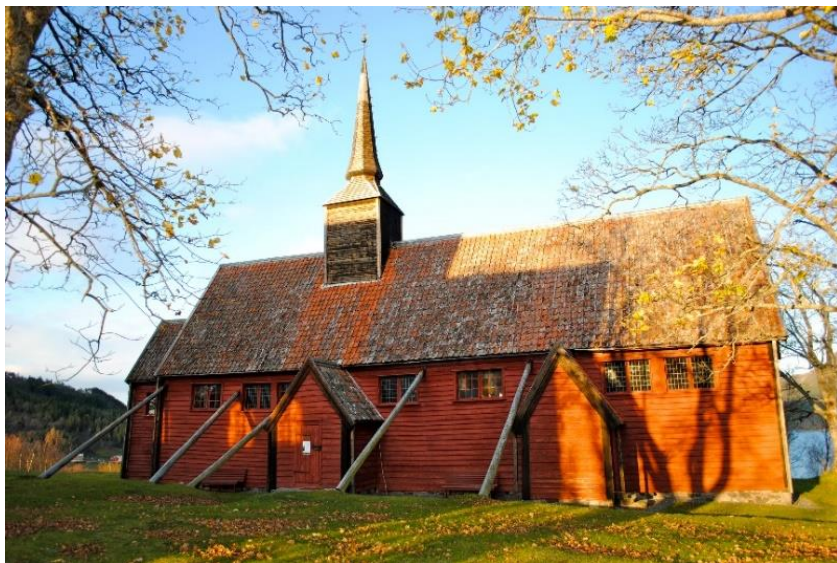
1. november 1879 ble [Hestskjæret fyr](#) tent. Det skulle sikre trafikken som gikk over Hustadvika. Fyret fikk et klippeapparat som ble svært godt mottatt av de sjøfarende. Stasjonen var bemannet frem til 1986, da det ble automatisert. Hestskjæret er av de mest værutsatte bygningene i landet, og har vært preget av stor slitasje. I 2015 startet Kystverket arbeidet med restaureringen av fyret. Foreningen [Hestskjærets venner](#) ble stiftet i 2016 og arbeider for formidling av historien om Hestskjæret fyr.

3.2.6 Kirkene

[Kvernes kulturområde](#) er kommunens tusenårssted. Det historiske stedet har hatt stor betydning som religiøs og kulturelt maktsentrum for store deler av Nordmøre. Det er rike arkeologiske funn fra bronsealder, jernalder, vikingetid, middelalder og nyere tid på kommunens tusenårssted. De to kirkene, Kvernes stavkirke bygd på 1300-tallet, og Kvernes nye kirke bygget i 1893 er to ruvende symbol over stedets historiske betydning for makt, religion og rikdom.

Middelalderens kirkesteder ligger så og si alltid på storgårder som hadde en sentral posisjon i jernalderen. Det ble bygd stavkirker på både Kvernes, Kornstad og Bremsnes i middelalderen.

[Kvernes stavkirke](#) i Averøy kommune er en av landets yngste gjenværende stavkirker, den ble reist ca. år 1300. Kirken er forholdsvis stor, med plass til 200 personer. Kirken har gjennomgått flere reparasjoner og ombygginger. Kongen solgte kirken i 1725 og den var i privat eie fram til 1872, da sognet kjøpte den.

Ny kirke ble bygd på Kvernes i 1893, og Fortidsminne-foreningen kjøpte stavkirken i 1896 like før den etter planen skulle rives.

Bremsnes kirke er en korskirke bygget i 1771. Den erstattet da en stavkirke som brant i 1770. Trolig var denne stavkirken bygd omtrent samtidig med stavkirken på Kvernes.

Kornstad kirke ble bygd i 1871 som erstatning for en stavkirke fra 1300-tallet som ble revet i 1870. Det har trolig stått kirker på en eller flere av disse kirkestedene også før de tre stavkirkene vi kjenner til, og som trolig alle ble oppført på 1300-tallet.

Det ble bygd bedehus på Langøya i 1911. Bedehuset ble ombygd til kapell på dugnad og vigslet i 1935. Langøy kapell eies og driftes fortsatt av en egen forening, men er tilknyttet den norske kirke.

Langøy kapell, vigslet i 1935 (foto: mtb)

3.2.7 Skole og opplæring

Prestelaget "Syvstjernen" var en forening av prester som virket i Romsdal og på Nordmøre på første halvdel av 1700-tallet. Disse ivret for og kom til å påvirke og framskynde den første skoleloven som kom i 1739, og som anviste skoleplikt fra 7-års alder for alle «som kand søge Skole» og «i det mindste indtil de ere 10 à 12 Aar gamle». Sognepresten i Kvernes, Eiler Hagerup, var sentral i dette arbeidet. Kristendomsopplæring var det vesentligste på den tiden, i tillegg til lesing, skrivning og regning.

I 1736 ble det bestemt av kong Christian VI at konfirmasjon skulle innføres i Norge og Danmark. Da ble det også snakk om tvungen skole på landsbygda. Det ble i 1737 utgitt en forklaring over Luthers lille katekisme som barna skulle lære, det vesentlige utenat, før de kunne konfirmeres. Det hendte at enkelte konfirmanter ble både 18 og 20 år før de greide å lære nok til at de kunne bli konfirmert. Den eldste konfirmanten sies å ha vært 26 år.

All opplæring foregikk i omgangsskoler med lærere som hadde heller liten utdanning. Flike elever ble gitt ekstra opplæring av presten og utnevnt til lærere. Etter innføringen av skoleloven av 1860, ble det vedtatt følgende skolekretser i Averøy: Veiset, Rugset (skolested Kvernes), Mork (skolested Meek), Stene, Sveggen, Kirkevågen, Brovoll, Ekkilsøy, Vebenstad, Nekstad, Langøy, Øyene (Sandøy/Rangøy?), Stene, Lille-Mork, Utheim, Folland. I 1898 fikk oppsitterne i Øvre Bådalen tillatelse til å opprette egen skole.

Esten Strøm ble ansatt som lærer på Bruvoll i 1830. I 1840 kjøpte han gård på Bjørshol, og der etablerte han den første fastskolen i Øverbådalen for «arbeidernes barn» ved gruveanlegget, noe som var et pålegg for å få lov til å starte opp med gruvedriften. Bygdeungene ble tatt inn i tillegg til barna som gruvearbeiderne hadde med seg.

I stedet for pugging eller høytlesing i timene fra katekismen, ordnet Esten Strøm en timeplan som han underviste etter. Ikke bare i religion, men også i skriving, regning, lesing, sang og til dels geografi og historie. Dette ble først foreslått i skoleloven av 1860, men praktisert av lærer Esten Strøms faste skole 20 år tidligere.

Vebenstad skole/ Averøy skolemuseum
(foto: Averøy kommune)

Etter at skoleloven av 1860 ble vedtatt, ble det etablert fastskole i alle skolekretser, og det ble gitt tilskudd fra amt (fylke) og stat til å bygge skolehus. I perioden 1890 – 1930 ble det bygget mange nye skolehus i Averøy. Lokaliseringsstrid gjorde at det kunne gå lang tid fra det ble vedtatt å bygge skole i en krets til skolen faktisk ble bygd. Bremsnes herred bygde så mange skoler og fikk så store utgifter at de ble satt under statlig administrasjon for en periode.

Det var vanlig at barna måtte hjelpe til med arbeidet hjemme på gården, og enkelte av elevene hadde stort fravær fra skolen. I 1890 ble to menn ilagt en mulkt på 2 kr hver fordi deres barn hadde forsømt skolen i henholdsvis 54 og 72 skoledager, og en hel rekke andre personer fikk påminnelse om at hvis ikke deres barn møtte på skolen, ville de bli ilagt mulkt.

Inventar fra Averøy skolemuseum
(foto: Averøy kommune)

I årene etter andre verdenskrig var det fortsatt 14 folkeskoler på Averøya: Langøya, Kjønnøya, Sandøya, Rangøya, Utheim, Lillemork, Meek, Kvernes, Bruhagen, Ekkilsøya, Bremsnes, Sveggen, Vebestad, Nekstad, Henda, (Øverbådalen?)

Etter kommunesammenslåingen i 1963/64 ble tallet på folkeskoler redusert til 6, og fra høsten 2019 vil Averøy kommune ha to kommunale grunnskoler, lokalisert til Bruhagen og Kårvåg, i tillegg til den privateide Bodalen friskole.

På Bremsnes-gården ble det startet opp med privat landbrukskole i 1910, men skolen ble nedlagt igjen i 1918.

I 1880 ble det satt i gang en amtsskole for Nordmøre. Dette var en videregående, allmenndannende skole for landsungdom. Den holdt først til på Vebestad i et år eller to, deretter ble den flyttet til Gyl i Tingvoll. I 1919-1920 ble Varde på Bruhagen bygd, og amtsskolen, eller fylkesskolen som den senere ble kalt, ble flyttet hit. I 1940 ble Varde midlertidig tatt i bruk som fangeleir for tyske soldater, men etter kapitulasjonen ble fangene satt fri. Resten av krigsårene ble Varde brukt som alders- og sykehjem, samtidig som at det ble drevet fylkesskole der.

Fylkesskolen ble nedlagt i 1952. I 1955 ble det innført framhaldsskole for alle skolekretsene i Bremsnes kommune på Varde, og 2-årig realskole kom i gang fra 1964. I 1966 ble det vedtatt å innføre 9-årig grunnskole i Averøy. Etter mye diskusjon om hvor den nye ungdomsskolen skulle bygges, kunne den nybygde ungdomsskolen på Bruhagen tas i bruk i 1973. Da var det ikke lenger behov for Varde som skolebygning. Fra midt på 1970-tallet ble Varde benyttet som en ekstra administrasjonsbygning for Averøy kommune i mange år, frem til ca år 2009. På Utheim ble det opprettet ungdomstrinn i 1978, men dette ble nedlagt igjen i 1991.

I 1975 ble det også startet opp med videregående opplæring i Averøy, først med en grunnkursklasse i husstell lokalisert på ungdomsskolen. I 1986 kunne Averøy videregående skole ta i bruk nye lokaler, og kunne dette året tilby grunnkurs i fire fag, og videregående kurs I og II innen akvakultur.

Varde er en av de største trebygningene på Nordmøre, og er listet som et kulturminne av regional verdi av Møre og Romsdal fylkeskommune.

Fylkesskolebygningen Varde
(foto: Roald Sevaldsen)

3.2.8 Frivillige lag og organisasjoner

På slutten av 1800-tallet og utover på 1900-tallet blomstret foreningslivet i alle bygder: Det ble startet misjonsforeninger, avholdslag, ungdomslag, idrettslag, sangkor og musikklag, og helselag, sanitetsforeninger, husmorlag og bondekvinnelag. Helselaget fikk i orden den første helsesøsterstillingen og lønnet henne i starten, de kjøpte inn sykebårer som ble plassert rundt om i kommunene, og de kjøpte inn utstyr slik at det kunne gjennomføres barnekontroller. Under en epidemi kjøpte de også inn kopper og kar som kunne lånes ut i begravelser og lignende. Vi har fortsatt mange frivillige lag og organisasjoner i kommunen. Noen bruker kommunale anlegg til aktiviteten sin, mens andre har sine egne klubbhus/kulturbygg eller grendahus.

På første halvdel av 1900-tallet ble det ført opp bedehus i de fleste bygder, som regel ble de reist av bygdefolket på dugnad. Bedehuset ble også brukt i andre sammenhenger enn det religiøse/bedehusmøtene. Andre lag og organisasjoner hadde gjerne sine møter her, og bedehusene ble brukt som stemmelokale og ved begravelser.

Mange bedehus er ikke lenger i bruk, og er i noen tilfeller solgt til andre formål. Klippen bedehus ble gjennom Verdiskapingsprogrammet flyttet fra Veiset til Kvernes i 2008, og dermed bevart. Andre bedehus som er i aktiv bruk i dag er Lynghaug (Futsætra), Bådalen, Kårvåg, Henda, Steinsgrenda, Kirkevågen, Ekkilsøya og Bruhagen.

Fra begynnelsen av 1900-tallet vokste det frem en sterk landsdekkende, frilynt ungdomsbevegelse organisert i Noregs ungdomslag. De lokale ungdomslaga bygde ungdomshus i flere bygder, og samlet seg om aktiviteter som teater, folkedans, håndverkstradisjoner og annen folkelig kultur. I Averøy har vi i dag Bådalstun, Kårvåghallen, Kvernes Bygdahus, Steinshallen, Centrum og Øytun, som alle i sin tid ble oppført som ungdomshus, i tillegg til Bruhagen ungdomshus/Bruhallen som er revet. En del av kulturaktivitetene som tidligere ble utført i ungdomshusa, blir i dag organiserte gjennom kulturskoletilbudet i kommunen.

Avholdsbevegelsen oppstod som folkebevegelse midt på 1800-tallet. Bevegelsen stod sterkt først på 1900-tallet, i 1909 var det samlede medlemstallet i avholdsorganisasjonene i Norge på 250 000. Det ble stiftet mange lokale foreninger som ble kalt losjer, og det ble bygd egne losjehus. I dag står losjehuset på Bremsnes igjen som det eneste losjehuset på Averøya, og det er nokså forfallent.

Idrettsaktiviteter har stått sterkt i de fleste bygder, og vi har fortsatt mange lag som organiserer ulike idretter. Tidligere kunne man arrangere fotballtrening og fotballkamper på grassletter, skirenn på jorder, skihopp i naturlige bakker og konkurranseskyting på hjemmelagde skytebaner. Ettersom kravene til idrettsanlegg er blitt høyere, er aktivitetene samlet på færre anlegg i dag, men oppslutningen om idrettsaktiviteter er fortsatt veldig stor. Vi har i dag fotballbaner på Mork, Bruhagen, Kårvåg og på Langøya; lysløype for langrenn på Folland, og skytebane for konkurranseskyting på Kvernes.

3.2.9 Andre verdenskrig

Averøy ble skånet fra omfattende aktive krigshandlinger under andre verdenskrig, men bombingene av Kristiansund våren 1940 satte fort sitt preg på Averøysamfunnet, som innlosjerte mange flyktninger fra nabokommunen. Okkupasjonen av landet var merkbar også her med det tyske nærværet, og med rasjonering og restriksjoner i dagliglivet. Av fysiske krigsminner registrert i Averøy, er der blant annet et bunkersanlegg på Øksenvågrompa, trolig for overvåking av skipstrafikken inn til Kristiansund.

På Røsandberget er et minne hugget inn i fjellet av en far som mistet sin sønn under andre verdenskrig.

Det er registrert 22 ofre for krigshandlinger fra Averøya, de aller fleste av disse omkom som følge av krigsforlis. Disse er minnet på bautaer ved sine respektive kirker.

Ved en misforståelse ble hurtigruteskipet *Irma* og lastebåten *Henry* bombet av allierte styrker utenfor Røeggen i Averøy i 1944, og 65 mennesker omkom. I 2003 ble minnesmerket «Stille rom» reist til minne om denne hendelsen på Røeggen.

3.2.10 Byfolk på landet

På 1800-tallet ble det moderne for klippfiskbaronene og de velstående kjøpmannsfamiliene å bygge feriehus på landet. Noen valgte å kjøpe eiendommer og å bygge flotte feriehus på innersida av Averøy, på strekningen fra Veiset til Strand. Feriehusene er solgt ut av familiene og blir i dag benyttet av fastboende. Mange av husene er tatt vare på og vedlikeholdt på en slik måte at det flotte villapreget er beholdt.

Kvila på 1960-tallet, med flott anlagt engelsk hage

Huset på Kvila på Kvernes ble bygd på slutten av 1870-åra som landsted for seilskuteskipper Johan Marstrand, Kristiansund. Marstrand var skipper på Konsul Nicolay Knutzons seilbåter. Lensmann Gammelsæter kjøpte eiendommen i 1924. På den tiden måtte lensmannen også ha husrom til betjentene. Eiendommen består av et komplett bygningsmiljø med bolighus, fjøs, uthus og naust. Hovedbygningen ble restaurert i 2012 med nye ornamenter og utskjæringer, men den engelske hagen er nå omgjort til plener og graskledde bakker. På 1900-tallet ble det vanlig at folk med tilknytning til gårdene fikk skilt ut en hyttetomt fra farsgården når de flyttet til byen. Disse utflytta slektningene hadde ofte sterk tilknytning til gården, og kom hjem i onnene for å hjelpe til med gårdsarbeidet. Også blant andre «byboere» ble det etterhvert vanlig med hytte «på landet». I senere tid er det lagt til rette for fritidsbebyggelse i flere områder, men helst ikke i nærhet til landbruksområder da moderne landbruksdrift og moderne friluftsliv i mange tilfeller ikke har sammenfallende interesser. I dag er det ca. 575 fritidseiendommer på Averøy, mot ca. 2400 eiendommer med fast bosetning. (Fra renovasjon. 916 fritidseiendommer og 2834 boligeiendommer fra eiendomsskatteregisteret)

3.3 Kulturminner i Averøy

I denne planen ønsker vi å prioritere kulturminner og kulturmiljø som speiler Averøyas historie. Listen nedenfor gir en oversikt over noen utvalgte kulturminner i hvert bygdelag. Det er ikke mulig å utarbeide en komplett liste over alle kjente kulturminner, og det er heller ikke formålstjenlig for videre arbeid. Ved senere rullinger av planen kan oversikten bli supplert, noen kulturminner kan få endret verneverdi og andre kan bli tatt ut av listen.

Kulturminnene og kulturmiljøene vi har satt på listen er valgt ut fra disse kategoriene:

- Kulturminner og – miljøer listet i *Regional delplan for kulturminner av regional og nasjonal verdi*, utarbeidet av kulturavdelinga i Møre og Romsdal fylkeskommune (totalt 40)
- Automatisk freda kulturminner fra Riksantikvarens offisielle database (ca 300)
- Vedtaksfreda (5) og listeførte (1) kulturminner
- Kulturminner og – miljøer som er regulert for bevaring (1)
- Kulturminner og – miljøer som er med i landsverneplaner for offentlige bygg og anlegg (2)
- SEFRAK-registeret (totalt 1400 objekter i Averøy)
- I tillegg fikk vi inn 27 innspill fra innbyggere i Averøy i perioden juni, juli og august 2018

Navn	Alder	Verdi	Status	Beskrivelse
3.3.1 Sveggen og Øksenvågen				
Gravrøys Øksenvågen,	Bronsealder-jernalder		Automatisk fredet	Gravminne. Rund gravrøys.
Bosetnings/aktivitetsområde	Førreforma-torisk		Automatisk fredet	Ganske liten heller under høy loddrett, karakteristisk bergvegg v/Kronborgvegen.
Sveggesundet- Røeggen	Varierende	Regional		Kystkulturmiljø/fiskevær med verdifull bebyggelse.
Kyst-kulturmiljø/fiskevær	Varierende	Regional		Øksenvågen. Fiskevær og handelssted. Tufter etter tørkeplasser for fisk.
Skipsfunn D/S «Krystal»	1885		Automatisk fredet	Kulturminne under vann. Lasteskip bygget i 1885, forliste i 1913.
Bunkers og gangen rundt «Tyskerhytta»	Andre verdenskrig	Lokal		Krigsminne, Øksenvågrompa.
Sveggebrua	1972	Regional	Nasjonal verneplan	Én-felts veibredde og møteplass på midten.

3.3.2 Futsætra, Løkmyra, Sandbukta og Hogsnes

Futsetra/Omnbukta bosetningsområde	Forskjellige epoker		Automatisk fredet	Bosetning- og aktivitetsområde av stor utstrekning. 31 funn av blant annet flint.
Gravrøys Futsetra, «Tufta»	Førreformatorisk tid		Automatisk fredet	Liten gravrøys med tverrmål på 4 m i utmark.
Stavneset fyrstasjon	1842	Regional		Innseilingsfyr mot Kristiansund. Består av fyrtårn fra 1842 og fyrbøterbolig.
Futsetra landbruksmiljø	Varierende	Regional		Kulturlandskap med flere tradisjonelle gårdstun.

3.3.3 Bremsnes og Røsand

Bosetning-aktivitetsområde.	Forskjellige epoker		Automatisk fredet	Mellom Kobbvika og Sandbukta, Bremsnes, rundt Bremsneshatten, Ekkilsøya.
Bremsnes kulturmiljø*	Forskjellige epoker	Nasjonal	Automatisk fredet	Sammensatt kulturminne. Steinring/tingsted, Bremsnes gård, stort hageanlegg, Bremsnes kirke og Bremsnes middelalderkirkegård.
Bremsneshola	Steinalder-bronsealder	Nasjonal	Automatisk fredet	Bosetning- aktivitetsområde. Selve hovedrommet er ca. 80 m langt og fra 4 til 12 m bredt.
Valsehula	Steinalder-bronsealder		Automatisk fredet	Bosetning- aktivitetsområde. Hule med mange funn etter bosetning.
Røsand bergkunst	Steinalder-bronsealder	Nasjonal	Automatisk fredet	Rituell- kultisk lokalitet. Rommer dyrefigurer som ikke ligner noen andre i Midt-Norge eller i Norge forøvrig.
Belte av gravminner 1	Bronsealder-jernalder		Automatisk fredet	Langmyra, Gjengstøa, Bremsnes, 14 funn.
Belte av gravminner 2	Bronsealder-jernalder		Automatisk fredet	Smevågen, Breivika, Røsandeidet og Kirkevågen. 20 gravminner.
Ekkilsøya, ved Setra	Bronsealder-jernalder		Automatisk fredet	Gravminne. Gravrøys.
Røsand, gravfelt	Jernalder		Automatisk fredet	Gravminne. Består av åtte gravrøys.
Bosetning-aktivitetsområde	Førreformatorisk tid		Automatisk fredet	Heller under en loddrett bergvegg som går opp til toppen på Bremsneshatten.
Røsand hule	Førreformatorisk tid		Automatisk fredet	Bosetning- aktivitetsområde.
Likvoren		Lokal		Stø der likkister ble tatt på land fra båter, for begravelse
Dampskipskaia		Lokal		
Losjehuset «Soltun»	Først på 1900-tallet	Lokal		Forsamlingshus for avholdsbevegelsen. Har ikke vært i bruk på mange år og fremstår som forfallent.
Bremsnes Båtbyggeri	1914			Tradisjonsrikt båtbyggeri.
Skrift hugd inn på Røsandberget	Andre verdenskrig	Lokal		Krigsminne. Minne over sønn som falt i krigen.
Bremsnes ferjekai		Lokal		

3.3.4 Bruhagen og Hjelset

Bosetningsområder	Steinalder, bronsealder, førreformatorisk		Automatisk fredet	Bosetnings- og aktivitetsområder ved Myra, Roksvåg, Fossvika, Kristvika og Bruhagen, 28 funn.
Sildvika	Bronsealder-jernalder		Automatisk fredet	Gravminne. Rundrøys.
Damanlegg og murer Kristvika	Slutten av 1800-tallet	Lokal		Industrielt kulturminne. Murte damanlegg på begge sider av Kristvika for vannforsyning til Kristvik Fabrikker.
Gammelfossen, Storvatnet	1850-1860	Regional		Teknikk- industrielt kulturminne, stort mølleanlegg. Inneholdt også bolighus, fuglehus, hageanlegg.
Fylkesskolen Varde	1919-1920	Regional		Skolehistorisk minne. En av få bevarte skoleanlegg i Møre og Romsdal. Arkitektonisk viktig element.
Bjørsholbua, Bruhagen	1922	Lokal		Næring, bosetting, handel. Tidstypisk bygning for kombinert handel og bolig.

Ebbeløya i Storvatnet	Hageanlegg, hagemurer. Bygd av distriktslege dr Ebbel på 1950-1960-tallet.
-----------------------	--

3.3.5 Sørvika, Bådalen og Øver-Bådalen

Aktivitetsområde og gravrøys Nekstad	Steinalder Bronsealder- jernalder	Automatisk fredet	Bosetning/aktivitetsområde Gravminne.
Bosetnings- og aktivitetsområde Hoel	Steinalder - førreformatoris k tid	Automatisk fredet	Kokegroper, steinsatt ildsted, dyrkingsflater. 4 funn.
Fransvågen, gravminner	Bronsealder- jernalder	Automatisk fredet	Tre gravrøys. 1 oval gravrøys, 2 runde gravrøys med diameter 4,5 – 5 m.
Gravrøys Vebeustad	Bronsealder- jernalder	Automatisk fredet	Består av ni gravrøys på tre lokaliteter.
Bådalen, gruveanlegg	1806 -1917 periodisk	Regional	Gruveganger og malmhauger. Teknisk- industrielt kulturminne, kobberutvinning.
Kalvøya Smeltehytte	1830-1848	Regional	Teknisk- industrielt kulturminne. Slagghauger, tufter etter flere bygninger.
Bådalen skole	Ca 1910	Regional	Skolehistorisk minne. Særlig komplett og godt bevart skoleanlegg med museal standard.
Bogestelle			Steinring på nordspissen av Vebeustadkollen. Gjemmested for å skyte med pil og bue.

3.3.6 Flatset, Henda og øyene

Helleristninger Søbstad, bergkunst	Steinalder- bronsealder	Nasjonal	Automatisk fredet	Rituell- kultisk lokalitet. Seksten figurer og fem groper Dominert av hvalfigurer. Gravrøys, steinring, tuft.
Bosetnings- aktivitetsområder Gravminner	Eldre steinalder Bronsealder- jernalder		Automatisk fredet	Tufter, løsfunn av flint, heller, aktivitetsområde. Mange ulike funn, Flatset, Henda, Ellingvåg. Gravrøys Flatset, Henda, Ellingvåg,
Gravminner	Bronsealder- jernalder		Automatisk fredet	24 gravminner, Hendvågen, Storsandøya, Ljøsoya.
Storesandøya fiskevær	Variierende	Regional		Kystkulturminne. Kystkulturmiljø/fiskevær med verdifull trehusbebyggelse.
Langøya fiskevær	Variierende	Regional		Kystkulturminne. Kystkulturmiljø/fiskevær med tradisjonelt bygningsmiljø.
Tjønnøya fiskevær	Variierende	Regional		Kystkulturminne. Kystkulturmiljø/fiskevær med eldre trehusbebyggelse.
Honningsøya fiskevær	Variierende	Regional		Kystkulturminne. Kystkulturmiljø/fiskevær ved hovedleia.
M/S «Strindfjord»	1876		Automatisk fredet	Skipsvrak. Kulturminne under vann. Forliste i 1969 etter brann i maskin. Ved Flatskjærbaen.
Hestskjæret fyrstasjon	1879	Regional		Kystkulturminne. Fyrstasjon med karakteristisk utforming/røft preg.
D/S «Aud»	1890		Automatisk fredet	Skipsvrak. Kulturminne under vann. Forliste utenfor Hestskjæret i 1898 på vei fra Cardiff til Trondheim med kull.
D/S «Irma»	1905		Automatisk fredet	Skipsvrak. Kulturminne under vann. Hurtigruteskip lastet med sild, stykkogods og post i tillegg til passasjerer. Ble torpedert og sank i 1944.
D/S «Henry»	1907		Automatisk fredet	Skipsvrak. Kulturminne under vann. Lastet med kvarts. Ble torpedert i 1944.
Langøy kapell	1911/1935	Regional		Kirkehistorisk minne. Bygget i 1911 som bedehus, vigslet til kirkelig bruk i 1935. Langplana trekirke i fiskevær.
Fiskehjeller				Fiskehjeller fortsatt i aktiv bruk til tørking av fisk på Langbakken og Honningsøya.
Pilspisser Minnesmerke	1989			Minnesmerke/monument etter Langøysundforliket I 1040 mellom Kong Magnus og bøndene langs kysten.

3.3.7 Rangøy, Folland, Kårvåg

Bosetning-	Steinalder		Automatisk fredet	Bosetning- aktivitetsområde. 2 funn.
------------	------------	--	-------------------	--------------------------------------

aktivitetsområde Kårvåg, Utheim				
Gravminne, Store Lauvøya	Bronsealder-jernalder		Uavklart	Gravminne bestående av én rundrøys og tre mulige rundrøys, et mulig gravminne (skip).
Gravminne ved Langdalen	Bronsealder-jernalder		Automatisk fredet	Gravminne. Kårvåg.
Kårvåg, Hallvardhula	Førreforma-torisk		Automatisk fredet	Bosetning- aktivitetsområde. Hovedrom 6x3 meter, indre rom 2x3 meter. Kullholdig jord.
Håholmen fiskevær	1600-talet	Regional	Regulert til bevaring	Kystkulturminne. Fiskevær, sjøbruksanlegg og handelssted.
Nord-Ildhusøya m/spor fra Loshytte	1700-1800-tallet	Lokal-Regional		Historien om hvordan det første losvesenet fungerte på den værharde Hustadvika. Skipsvrak – Forlis – Redninger.
Store Lauvøy landbruk/handel	1800-tallet	Regional		Landbruk/kystkultur/handel. Består av Bestemorhuset/ «Gammelbutikken», låve og brygge.
Naustmiljø og slipp Kårvåg sentrum	Naust fra 1800-tallet	Lokal		Naust som tilhører mange av gårdene på Folland.
Steinbru m/bue i Kårvåg sentrum	Ca 1860?	Lokal		Samferdselsminne.
Skipsvrak D/S Beaconfield	1877		Automatisk fredet	Skipsvrak. Kulturminne under vann. Grunnsøtte på Bjugna i 1905, Lastet med kull.
Atlantehavsvegen	1989	Nasjonal	Vedtaksfredet	Samferdselsminne. Nasjonal verneplan for veier, broer og veirelaterte kulturminner.
Minnesmerke over sjøfolk som omkom på havet	Ca 1995?	Lokal		Minnesmerke reist av Averøy Fiskarlag.

3.3.8 Smenes, Bjellvågen, Tøvika, Fagerengbogen

Bo- aktivitetsområde	Steinalder		Automatisk fredet	Bosetning- aktivitetsområde. 4 funn.
Markedssletta	Førreforma-torisk tid		Uavklart	Opplysninger om ulike funn, økser, slagg, dyregraver over et større område.
Fagerengbogen	Bygninger fra 1700-1800-tallet	Regional		Kystkulturminne. Naustrekke.
Grunnmurer/tørsteinmurer fra 5 – 6 sommerfjøs	1800-tallet	Lokal		Jordbruk, næring.

3.3.9 Kornstad, Stene, Rånes

Bosetning-aktivitetsområder.	Steinalder		Automatisk fredet	Bosetning- aktivitetsområde. 4 funn, Rånes og Hagen.
Rånes gravminner	Steinalder-jernalder,		Automatisk fredet	Gravminner. 32 funn.
Håkkårøysa (Håkonrøysa)	Bronsealder-jernalder	Nasjonal	Automatisk fredet	Gravminne. Vurdert til internasjonal verdi av Norsk Kulturråd. Averøyas største fornminne.
Kornstad kirkemiljø	Middelalder 1871 Middelalder	Uavklart Regional	Automatisk fredet	Stavkirke, revet i 1870. Kornstad kirke. Kornstad middelalderkirkegård.
Hansgarden – gårdstun og brygge	1850-1875	Lokal		Komplett kulturmiljø.
Gml kraftstasjon og demning Helset	1800-tallet			Næring, infrastruktur, Kvernhus. Trøa.
Stene notnaust	1800-tallet	Regional		Kystkulturminne, fiske. Notnaust med komplett utstyr i bruk.
Slatlemsætra	1920	Lokal		Landbruksminne.

3.3.10 Aae, Mork, Avset

Gravminne Aae, Mork, Avset, Rokset, Strand	Bronsealder Førreforma-torisk tid		Automatisk fredet/ Uavklart	Gravminne. Minst 11 funn.
Seljehaug gårdstun	1775-1799	Regional		Landbruksminne. Restaurert gårdstun med autentiske bygninger. Stabbur og eldhus.

Holtermannsveien	1832	Lokal		Samferdsesminne. Deler av de første veiene som ble bygd er fortsatt synlige i strekninger langs dagens fylkesveg.
Stabbestein ved Aae-brua	1862	Lokal		Samferdsel.
Sætertuffer, sætermiljø Mork	Ca 1920	Lokal		Jordbruk/landbruk næring.
Kvernhus/kraftverk på Mork	1925-1950	Lokal		Jordbruk, næring.

3.3.11 Meek, Kvernes, Gulset

Kvernes gravfelt, Prestsetra	Bronsealder, jernalder	Nasjonal	Automatisk fredet	Gravfelt. Inneholder 72 registrerte røyser.
Gulset gravfelt	Bronsealder, jernalder		Automatisk fredet	Gravfelt. 13 funn.
Kvernes kulturmiljø*	Flere tidsepoker	Nasjonal	Automatisk fredet	Sammensatt kulturminne. Stavkirke, steinring, nyere kirke, bedehus (Klippen), middelalderkirkegård, Borgstue, prestegård, hulveg og museum.
Kvila sveitervilla Sundneshuset?	1875-1899	Regional		Byfolk på landet.
Herlofsenhuset?				

3.3.12 Veiset, Leite, Engvik og Steinsvika

Steinsvik gård	Steinalder		Automatisk fredet	Bosetning- aktivitetsområde. Steinalderboplass med funn av flint, bein, brent hasselnøtt, kvarts og bergkrystall.
Steinsvikhula	Eldre jernalder		Automatisk fredet	Gravminne. Funn av dyrebein tolkes som rester etter rituelle handlinger, muligens gravgaver og offer.
Bru. Veisetelva	1800-tallet	Lokal		Samferdselsminne, stor steinbru.

3.3 Museum

Selv om løse gjenstander ikke er omfattet av denne planen, er det likevel på sin plass å peke på følgende:

Gamle Kvernes Bygdemuseum ble opprettet under siste verdenskrig, som et resultat av at Nordmøre museum i Kristiansund ble bombet og brant. Museet dekker i dag kommunene Averøy og Eide. På museet er det samlet en mengde gjenstander, bygninger, foto og arkivmateriale som er gitt av private og foreninger i de to kommunene. Museet forvalter både den materielle og den immaterielle kulturarven.

Averøy skolemuseum er i kommunens eie. Det består av den gamle skolebygningen på Vebenstad som ble bygd ca år 1910, og som er uendra innvendig, er møblert med tidsriktig inventar og utstyr og fremstår som et autentisk skolemuseum

Der finnes også flere store private samlinger i kommunen.

4. Handlingsprogram for kulturminnearbeidet i Averøy 2019 - 2023

4.1. Hovedmål og resultatmål

4.1.1 Hovedmål

Averøy kommune skal bidra til forsvarlig sikring, vern, vedlikehold og formidling av kulturminner og kulturmiljø i kommunen.

4.1.2. Resultatmål

- Årlige tap av freda og verneverdige kulturminner i Averøy kommune skal ikke overstige 0,5 %
- Prioriterte kulturminner og kulturmiljø i Averøy kommune skal sikres godt vern etter plan- og bygningsloven gjennom innarbeiding av hensynssoner med bestemmelser i kommuneplaner og detalj/reguleringsplaner
- Eierne av kulturminner/kulturmiljøer skal motiveres til nødvendig istandsetting i samarbeid med lag/organisasjoner, kommune, fylkeskommune og Kulturminnefondet
- Kulturminner som er registrert i kulturminneplanen uten formell vernestatus skal vurderes spesielt ved søknad om tiltak på objektet

4.1.3. Prioriteringer

- Definisjon og avgrensning av sammensatte kulturmiljøer
- Kartlegging av kulturminner som står i fare for å forsvinne, «hverdagskulturminner»

4.2. Generelle tiltak

4.2.1 Hensynssoner

I kommuneplanens arealdel er det lagt hensynssoner med båndlegging etter lov om kulturminner over områder der det er registrert fredete kulturminner. Bestemmelsene i kommuneplanen angir hvordan tiltak i disse områdene skal håndteres på en forsvarlig måte i plan- og byggesaksbehandling.

Ved neste rullering av kommuneplanens arealdel bør det legges inn hensynssoner for alle kulturmiljøer av nasjonal og regional verdi, samt for et utvalg av kulturmiljøer av lokal verdi.

4.2.2 Kart over kulturminner og kulturmiljø (koordinatsatt)

Alle prioriterte kulturminner skal kartfestes. De skal også registreres med GPS-koordinater slik at kulturminnene kan oppsøkes og oppleves ute i felt.

4.2.3. Opprette dialog/kontakt med grunneiere av private kulturminne/-miljø

Avklare om det er ønske om hjelp til vern og forvaltning av kulturminner som står på privat eiendom og er i privat eie, og om det er ønskelig at kulturminnet skal få vernestatus.

4.2.4. Verdivurdering, kriterium for utvalg - kompetansebygging

Få veiledning fra fylkeskulturavdelinga til å bygge opp bedre lokal kompetanse i å gjøre verdivurdering som grunnlag for utvelging og prioritering av lokale kulturminner.

4.3. Tiltak, enkeltobjekt, i uprioritert rekkefølge

4.3.1. Kvernes kulturområde

Merknader: Kulturområde med mange særegne elementer, viser stor tidsdybde. Er utvalgt som Averøy kommunes tusenårssted og stoppested for den nylig etablerte kystpilgrimsleia

Kulturminnetype: Sammensattt kulturmiljø

Vekting: Deler av området er vedtaksfreda. Området inneholder flere automatisk fredete kulturminner og kulturmiljøer av nasjonal verdi

Datering: Yngre steinalder – d.d.

Tiltak: Registrere, definere og avgrense området. Opplysning, skilting, merking, kulturløype/løyper, tilrettelegging for bruk og samarbeid med Kystpilgrimsleia

Gjennomføringstidspunkt: 2019 – 2023

Ansvar: Averøy kommune sammen med Fortidsminneforeningen, Den norske kirke, menighetsrådet, Averøy fellesråd, Gamle Kvernes Bygdemuseum, Kvernes bygdelag, samt andre interesseforeninger

4.3.2. Bremsnes kulturområde

Merknader: Stort kulturområde med mange særegne elementer, som viser særlig stor tidsdybde. **Kulturminnetype:** S sammensatt kulturmiljø

Vekting: Foreslått verna som sammensatt kulturmiljø av nasjonal verdi. Inneholder flere automatisk fredete kulturminner.

Datering: Eldre steinalder (12 000) – d.d.

Tiltak: Registrere, definere og avgrense området, regulere til bevaring, legge til rette for bruk. Definere ansvarsområde for etablering, drift og vedlikehold av ulike tiltak. Opplysning, skilting, merking, kulturløype/løyper.

Gjennomføringstidspunkt: 2019 - 2023

Ansvar: Averøy kommune sammen med Foreningen Bremsnes tingsted og kulturområde, samt andre ulike interesseforeninger for Bremsnes kulturområde

4.3.3. Lokalhistorisk arkiv for Averøy

Merknader: Skaffe oversikt over alt som finnes av lokalhistoriske bøker, hefter, skriv, meldinger, og andre utgivelser; protokoller, register; foto, brev og annen skriftlig dokumentasjon som kan gjøres tilgjengelig for offentligheten.

Arbeide for å opprette en samling eller et arkiv for oppbevaring av skriftlig dokumentasjon som ikke naturlig hører inn under folkebiblioteket. Samarbeid med Averøy bibliotek, Averøy Historielag og Gamle Kvernes Bygdemuseum

Sørge for bevaring og tilgjengeliggjøring av allerede eksisterende samlinger

Vekting: Lokal

Gjennomføringstidspunkt: 2019 – 2023

Ansvar: Averøy kommune, Averøy bibliotek, Averøy Historielag, Gamle Kvernes Bygdemuseum

4.3.4. Rettledning til private eiere

Merknader: Bistå private eiere av kulturminner med rettledning om muligheter for å søke om økonomisk støtte til istandsetting av prioriterte kulturminner. Utarbeide materiell som på en enkel måte kan rettlede eiere av kulturminner med tilpasset veiledning.

Gjennomføringstidspunkt: 2019 – 2023

Ansvar: Averøy kommune

4.3.5. Mulige enkelttiltak til tiltaksliste i handlingsplan

- Averøy skolemuseum – Flytting til Gamle Kvernes Bygdemuseum
  - Bistå med søknadsarbeid, assistere i prosess
- Fylkesskolen Varde – Utredning av muligheter for fremtidig bruk og vern
- Rydde, sikre og skilte helleristningsfeltet på Røsand

- Gammelfossen, Storvatnet – Dokumentasjon, skilting, tilrettelegge stier/turmål
- Gruveanlegget i Bådalen – Dokumentasjon, skilting, tilrettelegge stier/turmål
- Losjehuset på Bremsnes – Legge til rette for bruk i forbindelse med Bremsnes Kulturområde
- Gammelt naustmiljø Kårvåg/Kummervoll – Vurdering for bevaring som kulturmiljø
- Nord-Ildhusøya, spor etter loshytte. Fire stedfesta skipsvrak. – Dokumentasjon, skilting, tilrettelegge stier/turmål. I 2020 er det 300-årsjubileum for *Den norske losforordning*
- Naustrekke, Fagerengbogen – Vurdering for bevaring som kulturmiljø
- Kraftstasjon og demning, Helset – Dokumentasjon, skilting, tilrettelegge stier/turmål
- Kvernhus og kraftverk, Mork – Dokumentasjon, skilting, turmål
- Tranbrenneri Nekstad/Flatset/Langbakkan - Dokumentasjon
- Registrere, rydde og skilte deler av Holtermannsveien som fremdeles er intakt:
  - Steinbru Kårvåg sentrum
  - Stabbestein ved Aae-brua
  - Steinbru ved gamle Samvirkelaget på Meek

4.3.6. Månedens kulturminne

Tiltak: Månedlig utvalgte kulturminner presenteres på kommunens hjemmeside og i media

5. Rammer og referanser

5.1 Rammer for arbeidet

Lovverk

Kulturminnelova

Plan- og bygningslova

Lov om naturvern av 19. juni 1970

Overordna målsettinger

Den overordna kulturminneforvaltninga i Norge er lagt til Miljøverndepartementet.

St.mld. 16 (2004-2005): Nasjonale mål på kulturminneområdet:

- Mangfoldet av kulturminner og kulturmiljøer skal forvaltes og tas vare på som bruksressurser og som grunnlag for kunnskap, opplevelse og verdiskaping. Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer skal tas vare på i et langsiktig perspektiv.
- Det årlige tapet av verneverdige kulturminner og kulturmiljøer som følge av at de fjernes, ødelegges eller forfaller, skal minimaliseres. Innen 2020 skal tapet ikke overstige 0,5 prosent årlig.
- Fredete og fredningsverdige kulturminner og kulturmiljøer skal være sikret og ha ordinært vedlikeholds nivå innen 2020.
- Den geografiske, sosiale, etniske, næringsmessige og tidsmessige bredden i de varig vernete kulturminnene og kulturmiljøene skal bli bedre, og et representativt utvalg skal være fredet innen 2020.

Nasjonale planer

NOU 2002: Fortid former framtid – utfordringar i ein ny kulturminnepolitikk.
St.meld.26 (2004 – 2007) Regjeringens miljøvernpolitikk og rikets miljøtilstand.
St.meld. 16 (2004 – 2005) Leve med kulturminner.
Prop. 1 S (2013–2014). Proposisjon til Stortinget (forslag til stortingsvedtak) frå Klima- og miljødepartementet.

Regionale planer

Fylkesplan for Møre og Romsdal 2013-2016

Fylkesplan for Møre og Romsdal 2013-2016: Handlingsprogram for kultur 2013.

Plan for kulturminnevernet i Møre og Romsdal (Del av fylkesplan for kultur) – Planhefte 1

Plan for kulturminnevernet i Møre og Romsdal (Del av fylkesplan for kultur) – Planhefte 2

Plan for kulturminnevernet i Møre og Romsdal (Del av fylkesplan for kultur) – Planhefte 3

Regional delplan for kulturminne av regional og nasjonal verdi (blir vedteken i løpet av 2014).

Kommunale planer

Kommuneplan for Averøy 2016 – 2028

Arealdel og samfunnsdel

5.2. Eksisterende register for kulturminner og kulturmiljø

Askeladden

Den offisielle databasen over alle freda kulturminne og kulturmiljø i Norge. Basen inneholder data fra tidligere fornminneregister, fredingsregister og kirkeregister. Databasen er tilgjengelig via internett for offentlig forvaltning og forskingsinstitusjoner.

Kulturminnesøk

Dette er en utvida publikumsversjon av databasen Askeladden, og er tilgjengelig for alle på internett. I Kulturminnesøk er det samla informasjon fra flere databaser, og alle kan bidra med informasjon om kulturminner.

SEFRAK

Sefrak (forkorting for Sekretariatet For Registrering Av faste Kulturminne) er et landsdekkende register over alle bygninger og rester etter bygninger fra før år 1900. I forbindelse med denne registreringa ble det gjort feltarbeid i alle kommuner i åra 1973 - 1995. Dette er et generelt kulturhistorisk register der det ikke er gjort nokon vurderinger av verneverdi for de enkelte objekta.

5.3. Kulturminner som ikke er tatt med i denne planen

Løse kulturminner og gjenstander

Immaterielle kulturminner

5.4. Sentrale aktører i kulturminnevernet

Miljøverndepartementet er øverste myndighet for kulturminnevernet i Norge

Riksantikvaren er direktorat for kulturminneforvaltning, og har myndighet til å fatte vedtak om fredning av bygninger, anlegg, områder og miljø.

Fylkesmannen har forvaltningsansvar for mange verneområder med viktige kulturminner. *Fylkeskommunen* har myndighet etter kulturminneloven og plan- og bygningsloven. *Kommuner* er ikke pålagt oppgaver etter Kulturminneloven ut over meldeplikten som gjelder evt. tiltak på bygninger fra før 1850, men etter plan- og bygningsloven har kommunene myndighet til å se til at det blir tatt hensyn til kulturminnevern i kommuneplaner, reguleringsplaner og i behandlingen av byggesaker.

Fylkeskonservator og riksantikvar er helt avhengig av samarbeid med kommunen i sitt arbeid med sikring av kulturarven. I praksis bes kommunene om å ta på seg oppgaver innen kulturminnevern som utarbeidelse av kulturminneplan, skjøtseloppgaver, ansvar for registreringer, formidlingsopplegg og initiering av restaureringsarbeid.

Kommunale plikter:

Kulturminnelova § 25. «Meldeplikt for offentlige organer.

De statlige, fylkeskommunale og kommunale organer som kommer i berøring med tiltak som omfattes av loven her, har plikt til å sende melding til departementet eller til vedkommende myndighet etter denne loven.

Kommunen plikter å sende søknad om rivning eller vesentlig endring av ikke fredet byggverk eller anlegg oppført før 1850 til vedkommende myndighet senest fire uker før søknaden avgjøres. Vedtak om rivning eller vesentlig endring av slike byggverk og anlegg skal umiddelbart sendes vedkommende myndighet, dersom denne myndigheten har uttalt seg mot rivning eller vesentlig endring.»

Stiftelser (museum) og frivillige organisasjoner, f. eks historielag og venneforeninger tar mange viktige initiativ med å dokumentere, informere og inspirere til vern, restaurering og forvaltning av kulturminner.

Private eiere/grunneiere er avgjørende for om vi lykkes med kulturminnevernet. Som regel er det ikke mangel på kunnskap og forståelse for formålet med kulturminnevernet, men heller tilgangen på ressurser til å ta vare på de kulturhistoriske verdiene.

5.5. Virkemidler i kulturminnevernet

1) Juridiske virkemidler

A. Lov om kulturminner

Loven bestemmer at alle kulturminner eldre enn 1537 er automatisk freda, og gir hjemmel til å vedtaksfreda yngre kulturminner og kulturmiljø. Fylkeskommunen har delegert myndighet til å fatte vedtak om midlertidig fredning og gi dispensasjoner i forhold til vedtaksfreda bygninger og anlegg.

B. Plan- og bygningsloven

Som planmyndighet har kommunene en sentral rolle i forvaltningen av kulturarven. Plan- og bygningsloven gir hjemmel til å sette av areal til hensynssoner for å ta vare på kulturminner og kulturmiljø. Loven har i § 31-1 hjemmel til å stille krav til bevaring av eksteriør på verneverdige bygninger og § 29-2 omhandler visuelle kvaliteter i seg selv, og i forhold til omgivelsene. Fylkeskommunen er faglig rådgiver i slike saker.

2) Økonomiske virkemidler

Fra hvem

Benyttes til hva

Søknadsfrist

Riksantikvaren	Arkeologiske undersøkinger, mindre tiltak	ingen
Riksantikvaren	Freda bygg og anlegg	
1.desember		
Riksantikvaren	Mellomalderbygninger- og anlegg	
1.desember		
Riksantikvaren	Kystkultur (freda/ fredingsverdige)	
1.desember		
Riksantikvaren	Freda/andre særlig verdifulle kulturmiljø og landskap	
1.desember		
Riksantikvaren	Tiltak for arkeologiske kulturminner	
1.desember		
Riksantikvaren	Tekniske- og industrielle kulturminner	
1.desember		
Riksantikvaren	Tiltak i verdsarvområda	
1.desember		
Riksantikvaren	Brannsikring- og beredskapstiltak	
15.januar		
Riksantikvaren	Fartøyvern	
15.januar		
Riksantikvaren	Verdiskapingsarbeid	
15.januar		
Norsk Kulturminnefond	Kulturminnevern	1.november
Statlig/kommune	Spesielle miljøtiltak i jordbruket-SMIL	
1.mars		
Statlig/kommune	Regionalt miljøprogram	
15.oktober		
Statlig/Miljødirektoratet	Tiltak i naturvernområder	
Organisasjon Norsk Kulturarv	“Ta eit tak” og “Rydd eit kulturminne”	
Organisasjon Stiftelsen UNI	Sikringstiltak på kulturminne	ingen
Opplysningsvesenets fond	Istandsetting av prestegarder	ingen
Statlig/Kystverket	Istandsetjing av fyrstasjoner o.a.	
Fylkeskommunen M&R	Kulturverntiltak	
1.november		

Andre økonomiske virkemidler: Fritak fra eiendomsskatt

I forbindelse med innføring eller endring av ordning for eiendomsskatt i kommunene har hver enkelt kommune hjemmel til å vedta regler for unntak for freda bygninger.

3) Rådgivning

Fylkeskonservator har spesialkompetanse innen bygningsvern og skjøtsel av kulturlandskap. I tillegg har fylkeskonservatoren nærhet og oversikt over lokale forhold og gir råd til kommuner og tiltakshavere.

5.6. Vernebegrep i lovverket

Hva er fredning og vern, hvordan blir lovene brukt til å gjennomføre dette, og hva betyr automatisk fredning og vedtaksfredning?

I plan- og bygningsloven blir vernestatus oppnådd gjennom regulering til hensynssoner for bevaring.

Det finnes to hovedtyper fredning:

1) *Fredning ved lov (automatisk fredning)*

Automatisk fredning betyr at angitte typer kulturminner er freda direkte i lovteksten (legalfreda), i motsetning til ved fredning der særskilt vedtak er nødvendig.

Alle kulturminner som er fra før år 1537 (=Reformasjonen), som bygninger, boplasser, veifar, bautasteder, gravhauger m.m., - er automatisk freda etter kulturminneloven § 4 første ledd. Slike automatisk freda kulturminne har også etter loven ei sikringszone på 5 meter rundt det freda objektet (kulturminneloven § 6.)

Ved faglig datering (erklæring) om at stående byggverk stammer fra perioden 1537 – 1649, blir disse også automatisk freda etter kulturminneloven § 4 tredje ledd.

2) *Fredning ved vedtak*

Fredning av bygninger og anlegg

Et vedtaksfredet objekt (bygning, anlegg, bru, vei osv) er et nyere etter-reformatorisk kulturminne som er freda ved vedtak etter bestemmelsene i kulturminneloven § 15 (byggverk og anlegg mm).

Fredning av område rundt freda objekt

Rundt et vedtaksfreda kulturminne kan en frede et område for å verne virkningen av det freda enkeltobjektet. Vedtak om fredning blir da fattet med hjemmel i kulturminneloven § 19 (områder).

Fredning av kulturmiljø

Det er også mulig å frede helhetlige kulturmiljø (f.eks ei rekke av gamle historiske båtnaust eller husklynger) som et samlet kulturmiljø. Slike fredningsvedtak blir fatta med hjemmel i kulturminneloven § 20 (kulturmiljø)

Forskriftsfredning

Fredning av statens bygninger og anlegg kan skje ved forskrift med hjemmel i kulturminneloven § 22a. jfr § 15. Før fredning kan settes i verk skal eier (statlig organ) komme med uttale til forslag om fredning.

Regulering til hensynssone bevaring

Mens fredning etter kulturminnelov i første rekke blir brukt for å sikre kulturminner eller -miljø som er av vesentlig nasjonal verdi, kan regulering til hensynssone bevaring etter plan- og bygningsloven benyttes for å verne objekt og områder som er verdifulle i et lokalt og regionalt perspektiv.

Kommunene er reguleringsmyndighet. Hjemmel gis i plan- og bygningsloven § 11-8 tredje ledd bokstav c) og § 11-9 nummer 7 (kommuneplanens arealdel), og i plan- og bygningslova § 12-5 andre ledd nummer 5 og § 12-7 nummer 6 (reguleringsplan).

Også interiører i verneverdige bygninger kan nå reguleres til hensynssone bevaring.

5.7. Verdifastsettelse av kulturminner og kulturmiljø.

Kilde: Regional delplan for kulturminner av regional og nasjonal verdi, Møre og Romsdal, vedlegg 1

Kulturminner er alle spor etter menneskelig aktivitet, men ikke alle kulturminner er verneverdige. I en vernevurdering er følgende kriterier brukt:

Kunnskaps- og kildeverdi (objektiv verdi)

Hvilken kunnskap kan kulturminnet gi oss? Målbare og objektive egenskaper knyttet til kulturminnets funksjon, eksistensgrunnlag og historie som f. eks bygningshistorisk verdi, næringshistorisk verdi, levekårhistorisk verdi.

Opplevelsesverdi (subjektiv verdi)

Hvilke opplevelser kan kulturminnet gi oss? Opplevelsesverdien knytter seg til hva folk flest, eller ulike grupper, opplever. Opplevelsesverdien kan også splittes opp i flere element, f. eks, arkitektonisk verdi, alderspreg, symbolverdi, miljøskapende verdi, identitetsskapende verdi, følelsesverdi.

Forsterkende, overbyggende forutsetninger

Slike forutsetninger kan brukes til å vurdere i hvilken grad kulturminnet er egnet til å formidle aktuelle verdier knyttet til kunnskapsverdi og opplevelsesverdi. Det er snakk om forutsetninger som styrker eller svekker verdiene nevnt overfor. Det kan være autentisitet, opphav, alder, kontinuitet og sjeldenhet. Ved sammenligning av verneverdien for flere kulturminner, kan slike overbyggende forutsetninger brukes til å vekte/gradere de kulturminnefaglige vernekriteriene.

Bruksverdi

Hva kan kulturminnet brukes til? Fredning er vern gjennom bruk, og i senere tid har kulturminner som bruksressurs fått økt oppmerksomhet.

5.8. Kilder med informasjon og opplysninger om fortida

Hvor finner vi informasjon om fortida og kulturminnene?

Bevaringsverdige kulturminne eller kulturmiljø har enten kunnskapsverdi, opplevelsesverdi eller bruksverdi, eller aller helst – en kombinasjon av disse. Ofte er det derfor ikke nok med bare synlige spor av menneskelig aktivitet. Det må også være historier knyttet til kulturminnene. Vi har ingen samlet oversikt over skriftlige kilder med historisk dokumentasjonsverdi for Averøy. Et lokalhistorisk arkiv med oversikt over alle kjente utgivelser ville ha vært av stor verdi under arbeid med historisk dokumentasjon og planlegging. Nedenfor listes noen viktige kilder, og mange av disse er tilgjengelige på Averøy folkebibliotek. I tillegg finnes en mengde protokoller, årsskrift og nedtegnelser fra offentlig virksomhet, privat næringsliv, foreningsliv og private samlinger av ulike slag. Det ville ha vært av stor verdi å få samlet så mye som mulig av dokumentasjonen av vår felles historie i et lokalhistorisk arkiv.

- Noen av de eldste skriftlige opplysningene om vårt område finner vi i erkebiskopenes *jordebøker* og andre dokumenter vedrørende skatter og avgifter fra tidlig middelalder. Der kan vi blant annet finne lister over eiendommer som skattet til kirke og stat.
- Kirkebøker
- Folketellinger

- Skattelister
- Hans Grøn Bull, residerende Capellan til Qvernæss og Sogneprest til Grib: «*Noget om Qvernæss og Grib paa Nordmøer*» utgitt av Det Kongelige Selskab for Norges Vel i 1817.
- Prost Peter Chr. T. Holtermann: Erindringer fra Kværnes Præstegjeld 1828 – 1878
- *Jubileumsboka for Kvernes prestegjeld 1946* : Bremsnes kyrkje 175 år, Kornstad og Eide kyrkjer 75 år, Kvernes kyrkje 50 år, Langøy kapell 10 år og 100-årsminne for NMS' misjonsarbeid i prestegjeldet.
- Rasmus K. Sundnes: Kvernes Prestegjeld i gammel og ny tid, bind 1 (1947), bind 2 (1950), bind 3 (1955)
- Edvin L. Strand: Historisk oversikt for Kvernes gamle prestegjeld, 1975
- Erling Skjølberg: Averøy-minne 1967 – 1975
- Erling Skjølberg: Averøy-folk 1988 - 1991
- Det er utgitt 4 bind med gards- og ættesoge i Averøy. Disse fire bindene dekker følgende områder:
  - Bind 1: Mork – Leite (Forfatter: Gudmund Berg 1979)
  - Bind 2: Bruvoll skolekrets og Raudsand (Forfatter: Endre Holten 1994)
  - Bind 3: Bremsnes (Forfatter: Endre Holten 1997)
  - Bind 4: Ekkilsøya og Nedre Bådalen (Forfatter: Endre Holten 2004)

Endre Holten samlet også inn grunnlagsmateriale for utgivelse av gards- og ættesoge for de resterende områdene i Averøy, med slik inndeling:

- Bind 5 a: Bae – Flatset – Henda
- Bind 5 b: Øyene
- Bind 6: Kårvåg – Folland – Tøvik
- Bind 7: Tøvik - Aae

Arbeidet med utgivelse av disse bindene av bygdeboka stoppet opp av økonomiske årsaker. Averøy Historielag har i mange år arbeidet med å få utgitt de resterende bindene, men har ikke lyktes i å finansiere slik utgivelse.

- Averøy kommune 1964 – 1994, jubileumsskrift
- Kvernes kirke 100 år 1893 - 1993
- Averøy Historielag: Minner fra Averøya, årsskrift fra årene 1999 – 2018
- Bjørn Johnsen: Bruhistorie i Averøy 2003
- Jubileumsbøker, årbøker, protokoller fra skoler, banker, brannkasser, fiskarlag, bondelag, husmorlag, foreninger, m.m.m.
- SEFRAK – er en oversikt over alle faste kulturminner fra før år 1900
- Askeladden – Riksantikvarens liste over alle fredete kulturminner
- Stedsnavnarkivet

5.10. Ord og begrep

Arkeologisk kulturminne Automatisk freda kulturminner fra før 1537 (reformasjonen).

Askeladden Den offisielle databasen over alle freda kulturminner og kulturmiljø i Norge, i tillegg til listeførte kirker, eid og driftet av Riksantikvaren. Databasen er tilgjengelig for offentlig forvaltning.

Automatisk freda kulturminne Synlige og ikke synlige arkeologiske kulturminner eldre enn 1537, erklærte stående byggverk fra perioden 1537-1650, samiske kulturminner eldre enn 100 år og skipsfunn eldre enn 100 år.

Bevaringsverdig kulturminne / kulturmiljø som oppfyller flere kriterier for vern, og som dermed bør bevares på en eller annen måte. Brukt synonymt med verneverdig.

Faste kulturminne Kulturminner som er fysisk forankra til grunnen.

Fornminne Var mellom 1951 og 1992 benevnelsen på automatisk freda kulturminne fra før 1537.

Forskriftsfreda Byggverk, anlegg og områder i statens eie som er freda ved å vedta forskrift om fredning, iht kml § 22 a.

Freda Vern gjennom særlover som bl.a. kulturminnelova og naturvernlova.

Immaterielle kulturminne Ikke-materielle kulturminne, som f.eks. musikk, eventyr, stedsnavn.

Konservere Ta vare på så mye som mulig av bygningens historiske verdi og kildeverdi-

Kriterium – kriterier Kjennetegn, bedømmelsesgrunnlag. Brukt i kulturminnesammenheng ved begrunnelse og vurdering av verneverdi.

Kulturarv Favner et bredt spekter av materiell og immateriell arv fra tidligere tider. Er i denne planen brukt om faste kulturminner i det fysiske miljøet.

Kulturlandskap Landskap som er formet i samspill mellom naturgrunnet og menneskelig aktivitet. Kulturlandskapet speiler naturvilkår, samfunnsforhold og historie. Det har vært mest vanlig å bruke begrepet i forbindelse med landbruk.

Kulturmiljø «Med kulturmiljøer menes områder hvor kulturminner inngår som del av en større helhet eller sammenheng» (Kml § 2). Kulturmiljø blir brukt både om kulturlandskap med gardsanlegg og andre kulturminner, og om bygningsmiljø, tettsteder og byområder.

Kulturminne «Med kulturminner menes alle spor etter menneskelig virksomhet i vårt fysiske miljø, herunder lokaliteter det knytter seg historiske hendelser, tro eller tradisjon til» (Kml § 2). Definisjonen omfatter alt som er skapt av menneske, fra de første helleristningene og boplassene til våre nyeste bygg. Ordet kulturminne i seg selv sier ikke noe om hvor verdifullt et kulturminne er.

Kulturminneforvaltning Det offentlige kulturminnevernet.

Kulturminnevern Betegnelse på all aktivitet som har til hensikt å verne kulturminner.

Kulturminnevern er en del av det overgripende miljøvernet.

Kulturvern Vern av immaterielle og materielle overleveringer om levesett, kultur og historie.

Løse kulturminner Kulturminner som ikke er forankra til grunnen, som f.eks. gjenstander og redskap.

Nyere tids kulturminne Kulturminner fra tida etter reformasjonen i 1537 og fram til i dag.

Regional kulturminneforvaltning Fylkeskommunen er regional kulturminneforvaltning.

Fylkeskommunen har delegert myndighet fra Riksantikvaren for deler av kulturminnelovens bestemmelser, og er slik regional kulturminnemyndighet.

Restaurere Tilbakeføre en bygning slik at den framstår slik den trolig så ut tidligere eller opprinnelig. Bygningen kan bli vesentlig forandret under arbeidet.

SEFRAK-registeret Landsdekkende register for faste kulturminne yngre enn 1537 og eldre enn

1900. Inneholder ingen vurdering av verneverdi. Det elektroniske SEFRAK-registeret er koblet sammen med bygningsdelen i Statens kartverks eiendomsregister GAB, som er tilgjengelig for kommunene.

Vedtaksfreda Byggverk, anlegg og område som er freda ved vedtak etter kml §§ 15, 19 eller 20.

Vern Arbeid for å ta vare på kulturminner formelt eller praktisk. Blir brukt synonymt med bevaring.

Verneverdig Blir brukt om kulturminne og kulturmiljø som bør bevares på en eller annen måte. Begrepet i seg selv gir ikke formelt vern og sier ingenting om hvordan kulturminnet eller kulturmiljøet bør vernes eller ivaretas.

